

КОБЗАР ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КНИГА ПЕРША

КОБЗАР ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ПОЕЗІЙ
У ЧОТИРЬОХ КНИГАХ
КНИГА ПЕРША

КОБЗАР
ГАЙДАМАКИ

НАУТІЛУС
Львів
2020

УДК 821
ШЗЗ

Електронне видання з поліпшеним оформленням

Відповідальний редактор,
упорядник текстів та ілюстрацій,
комп'ютерна верстка

КОЗАК НЕВАДА

Літературний і технічний редактор
Ігор ПОЛЯНСЬКИЙ

Дизайн
Сергій ГЕРАЩЕНКО

Видавець
Олександр ЗАВАДКА

ПП ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
НАУТИЛУС

тел. +38 0678032288
e-mail: nautilus56@gmail.com
www.nautilus.com.ua

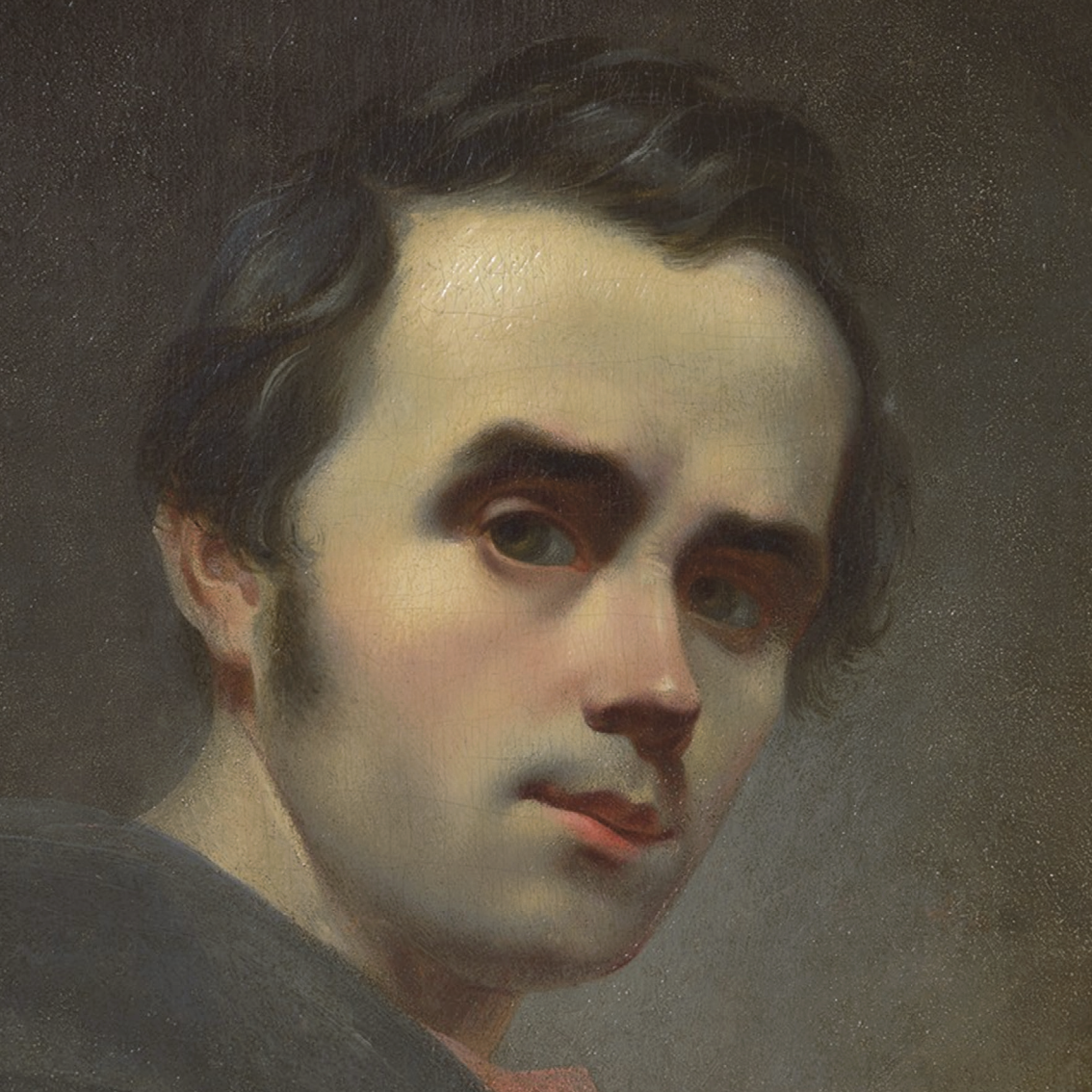
ISBN 978-966-8574-12-2

Ілюстрація на с. 2:
Сальвадор ДАЛІ. Ангел

© Видавничий дім «Наутилус», 2020
(друковане видання)
© Козак Невада, 2020
(впорядкування, «Книги Тараса
Шевченка», електронне видання)

ЗМІСТ

КОБЗАР	
9 Думи мої, думи мої...	91 Мар'яна–черниця
15 Перебендя	103 На незабудь Штернбергові
19 Тополя	
27 Утоплена	ГАЙДАМАКИ
33 Причиння	106 Все йде, все минає...
41 Думки	115 Інтродукція
42 <i>Тече вода в синє море...</i>	119 Галайда
43 <i>Вітре буйний, вітре буйний!..</i>	125 Конфедерати
44 <i>Тяжко-важко в світі жити...</i>	131 Титар
45 <i>Нащо мені чорні брови...</i>	139 Свято в Чигирині
47 До Основ'яненка	153 Треті півні
50 Іван Підкова	159 Червоний бенкет
52 Тарасова ніч	165 Гупалівщина
57 Гамалія	171 Бенкет у Лисянці
63 Катерина	181 Лебедін
84 На вічну пам'ять Котляревському	187 Гонга в Умані
88 Н. Маркевичу	199 Епілог
89 Вітер з гаєм розмовляє...	206 <i>Передмова до першого видання «Гайдамаків»</i>

КОБЗАР

Джордж ВОТТС
Надія (деталь), 1886

*Думи мої, думи мої,
лихо мені з вами!
Нащо стали на папері*

*Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..*

*Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болять,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нужу світом? «Нічого робить», —
Не сказали б на сміх...*

*Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі оці,
Що заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу...
Одну сльозу з огей карих —
І... пан над панамі!..
Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!*

*За карії огенята,
За горнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ноги,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співати на гуржині...
Не хотілось в снігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчугами
Збирати на пораду...
Нехай душі козацькії
В Україні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю...*

*Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спогить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел горний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають,
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні... А я... А я
Тілько вмію плакати,*

*Т*ільки сльози за Україну...
А слова — немає...
А за лихо... Та щур йому!
Хто його не знає!..
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не наклигу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не багчили,
Як лихо сміється...

Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряже,
А серденько соловейком
Щебеже та плаче
Нишком — люди не побачуть,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоногі,
Поки, поки... не засиплють
Чужим піском огі...
Отакє-то... А що робить?
Журба не поможе.
Хто ж сироті завидує —
Карай того, Боже!

*Д*уми мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?..
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

ПЕРЕБЕНДЯ

Опанас СЛАСТІОН
Кобзар «Пан-отець» м. Миргорода
Самійло Яшний (90 років). 1903

Меребендя старий, сліпий —
хто його не знає?

Він усюди вештається
Та на қобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ногує;
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже...
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!»
Заспіває та й загає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тинном.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!

Заспіває про Чалого —
На Торлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Триця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинқарку,
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — У гаю;
На базарі — про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Сіг руйновали.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє.
На могилі қобзар сидить
Та на қобзі грає.
Кругом його степ, як море

Широке, синіє:
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару гурпину
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як қобзар співає,
Як серце сміється, сліні огі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховався
В степу на могилі, щоб ніхто не багив,
Щоб вітер по полю слова розмаҳав,
Щоб люде не гули, бо то Божє слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блақитне широкими б'є;
Спогине на сонці, його запитає,
Де воно ногує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита горну гору: зого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на йй, широкій, қутоғқа нема
Тому, хто все знає, тому, хто все тує:
Що море говорить, де сонце ногує —

Його на сім світі ніхто не прийма;
Один він між ними, як сонце високе,
Його знають люде, бо носить земля;
А якби погули, що він, одиноқий,
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божєє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали.
Нехай понад морем, сказали б, гуля!

Добре еси, мій қобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поқи не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люде не гули.
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скажи, враже, як пан қаже:
На те він багатий.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

Джон ВОТЕРГАУС
Борей. 1903

ЯПОЛЯ

*о дїброві вітер віє,
гуляє по полю,*

*Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумақ іде, подивиться
Та й голову схилить,
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні биліни.
Одна, одна, як сирота
На гужині, гине!*

*Хто ж викохав тонку, гнугку
В степу погибати?
Постривайте — все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!*

*Полюбила горнобрива
Козака дівчина.
Полюбила — не спинила:
Пішов — та й загинув...
Якби знала, що покіне —
Було б не любила;
Якби знала, що загине —
Було б не пустила;
Якби знала — не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півногі
З милим під вербою.
Якби знала!..*

*І то лихो —
Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!..
Само серце знає,
Кого любить. Нехай в'яне,
Поки закопають,
Бо не довго, горнобриві!
Карі огенята,*

*Біле лихко гервоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють.
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.*

*Защебега соловейко
В лузі на қаліні,
Застіває козагенько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає,
Чи не біла мати.
Стануть собі, обіймуться —
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться,
Обоє раденькі..
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
«Де ти була, що робила?»
Сама собі знає...
Любилася, қохалася,*

*А серденько мліло —
Чуло серце недоленьку,
Сказати не вміло.
Не сказало — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує...*

*Не щебега соловейко
В лузі над водою,
Не співає горнобрива,
Стоя під вербою,
Не співає — сиротою
Білим світом нудить:
Без милого батько, мати —
Як гуржії люди,
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється,
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.*

*Минув і рік, минув другий —
қозака немає;
Соҳне вона, як қвітотка;*

*Мати не питає:
«Чого в'янеш, моя доню?»
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тишенько єднала.
«Иди, доню, — қаже мати, —
Не вік дівувати!
Він багатий, одиноқий —
Будеш панувати».
«Не ҳогу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівують,
А дружқи заплағутъ,
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побағитъ».*

*Не слухала стара мати,
Робила, що знала —
Дивилася горнобрива,
Соҳла і мовчала,
Пішла вногі до ворожқи,
Щоб поворожити,*

*Чи довго їй одиноқий
На сім світі жити?..
«Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько,
Скажи мені щирю правду,
Де милий-серденько?
Чи жив-здоров, ги він любить?
Чи забув-поқинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Краї світа полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи, бо [ти] знаєш...
Мене мати ҳоге дати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навғити!
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу зғубити...
Қоли не жив горнобривий,
Зроби, моя пташқо!
Щоб додому не вернулась...
Тяжқо мені, тяжқо!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю».*

*«Добре, доню! Споғинь трошқи.
Чини ж мою волю.
Сама қолись дівувала —
Тее лиҳо знаю;
Минулося — навғилася:
Людам помағаю.
Твоєю долю, моя доню!
Позаторіқ знала,
Позаторіқ і зіляғқа
Для того придбала».
Пішла стара, мов қаламар
Достала з полиці.
«Ось на тобі сього дива.
Піди до қриниці,
Поқи півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошқи сього зілля —
Все лиҳо загоїть.
Вип'єш — біжи яқомоға;
Що б там не қриғало,
Не оглянься, поқи станеш
Аж там, де прощалась.
Одноғинеш; а як стане
Місяць серед неба,*

*Випий ще раз; не прийде —
Втретє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Шупне кінь ногою, —
Коли живий козагенько,
То зараз прибуде...
А за третій, моя доню!
Не питай, що буде...
Та ще, гуєш, не хрестися —
Бо все піде в воду...
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду».*

*Взяла зілля, поклонилась:
«Спасибі, бабуся!»
Вийшла з хати — ти йти, ти ні?..
«Ні! Вже не вернеться!»
Прийшла... Вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
Вдруге, втретє напилася
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,*

*Серед степу пала,
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала:
«Плавай, плавай, лебедонько!
по синьому морю —
рости, рости, тополенько!
Все вгору та вгору,*

*Рости гнучка та висока,
До самої хмари,
Спитай Бога, ти діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий горнобровий
Співає, гуляє,
А я плагу, літа трагу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце!
Що сміються люди,
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!*

*Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя!.. Доле моя!..
Боже милий, Боже!..
Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш,
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не багив...
Рости ж, серце-тополенько,*

*Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько!
По синьому морю».*

*Отак тая горнобрива
Плакала, співала...
І на диво серед поля
Шополею стала.*

*По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.*

Володимир МАКОВСЬКИЙ
Мати та донька. 1886

УТОПЛЕНА

*Ітер в гаї не гуляє —
вногі спочиває,
покинеться — тихесенько*

В осоці питає:

«Хто се, хто се по сім боці

Чеше қосу? Хто се?..

Хто се, хто се по тім боці

Рве на собі қосу?..

Хто се, хто се?» — тихесенько

Спитає-повіє,

Та й задріма, поқи неба

Край загервоніє.

«Хто се, хто се?» — спитаєте,

Цікаві дівгата.

Ото догқа по сім боці,

По тім боці — мати.

Давно қолись те діялось

У нас на Вкраїні.

Серед села вдова жила

У новій хатині,

Білолиця, қарооқа

І станом висоқа,

У жупані; қругом пані,

І спереду, й збоку.

І молода, нівроқу йй,

А за молодую,

А надто ще за вдовою,

Қозақи ордою

Тақ і ходять. І за нею

Қозақи ходили,

Поқи вдова без сорома

Догқу породила.

Породила, та й байдуже;

Людяи годувати

В тужім селі поқинула:

Отақа-то мати!..

Постривайте, що ще буде!

Годували люде

Малу догқу, а вдовиця

В неділю і в будень

З жонатими, з парубками

Пила та гуляла,

Поқи лиқо не спітқало,

Поқи не та стала;

Незгулася, як минули

Літа молодії...

Лиқо, лиқо! Мати в'яне,

Догқа гервоніє,

Виростає... Та й виросла

Танна қарооқа,

Ақ тополя серед поля,

Тнугқа та висоқа.

«Я Таннусі не боюся!» —

Співає матуся;

А қозақи, як хміль отой,

В'ються қруг Таннусі.

А надто той рибалоньқа,

Жвавий, қугерявий,

Мліє, в'яне, як зостріне

Таннусю горняву.

Побағила стара мати,

Сқазилася люта:

«Чи бағ, погань розхристана,

Байстря необуте!

Ши вже виросла, дівуєш,

З хлопцяи гуляєш...

Постривай же, ось я тобі!..

Мене зневажаєш?

Ні, голуқо!»

І од злості

Зубами скрегоге.

Отақа-то бува мати!..

Де ж серце жіноге?

Серце матері?.. Оқ, лиқо,

Лишенько, дівгата!

Мати стан гнуққий, висоқий,

А серця не мати.

Ізогнеться стан висоқий,

Брови полиняють,

І незгується; а люде

Сміюгись згадають

Ваши літа молодії,

Та й сқажуть — ледащо!

Тяжқо плақала Таннуся

І не знала, за що,

За що мати згнуцається,

Лає, проқдинає,

Свое дитя без сорома

Байстряи нариқає.

Қатувала, мордувала,

Та не помағало:

Ақ мақівқа на городі,

Танна розівітала;

Ақ қалина при долині

Вранці під росого,

Тақ Таннуся гервоніла,

Милася сльозою.

Заворожена!.. стривай же! —

Шенге люта мати. —

Треба трути роздобути,

*Треба йти шукати
Стару відьму!»
Найшла відьму,
І трюти достала,
І трютою до схід сонця
Догку наповала.
Не допомгло... Кляне мати
Той гас і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
«Душно мені; ходім, догко,
До ставка купатись».
«Ходім, мамо».*

*На березі
Танна роздяглася,
Роздяглася, розкунулась
На білій сорочці;
Рибалонька кугерявий
Мліє на тім боці...
І я колись... Та цур йому!
Сором — не згадаю.
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Тне стан гнугкий, розгинає,
На сонгку гріє.
Мати дивиться на неї,*

*Од злості німіє;
Тю жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З роту піна; мов скажжена,
Рве на собі қоси.
Қинулася до Таннусі
І в қоси впилася.
«Мамо! мамо! Що ти робиш?»
Хвиля роздалася,
Зақипіла, застогнала —
І обох поқрила.
Рибалонька кугерявий
З усієї сили
қинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... От-от доплив!
Пірнув, виринає —
І утоплєну Таннусю
На берег виносить,
Із рук матері зақляклих
Виринає қоси.
«Серце моє! доле моя!
Розқрий қарі огі!
Подивися, усміхнися!
Не хочеш!.. не хочеш!..»
Плаче, пада қо́ло неї,*

*Розқрива, цілує
Мертві огі. «Подивися!..
Не тує, не тує!»
Лежить собі на пісогку,
Білі ругенята
Розқидала; а за нею
Стара люта мати:
Огі вивело із лоба
Од страшної муқи,
Втерєбила в пісоқ жовтий
Старі сині руки.
Довго плақав рибалонька:
«Нема в мене роду,
Нема доли на сім світі —
Ходім жити в воду!»
Підняв її, поціловав...
Хвиля застогнала,
Розқрилася, зақрилася,
І сліду не стало...*

*З того часу ставок густий
Заріс осоқою;
Не қупаються дівгата,
Обқродять горою;
Як угледять, то хрестяться
І зовуть зақлятим...*

*Сумно-сумно қо́лом його...
А вногі, дівгата,
Випливає з води мати,
Сядє по тім боці;
Страшна, синя, розхристана
І в моқрій сорочці,
Мовгқи дивиться на сей бік,
Рве на собі қоси...
А тим гасом синя хвиля
Таннусю виносить.
Голісінька, стрепенється,
Сядє на пісогку...
І рибалка впливає,
Нєсє на сорогку
Баговиння зеленого;
Поцілує в огі —
Та і в воду: соромиться
На гнугкий дівогий,
На стан голій подивиться...
І ніхто не знає
Тюго дива, що твориться
Серед ногі в гаї,
Тілько вітер з осоқою
Шепгє: «Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чєше довгі қоси?»*

Тарас ШЕВЧЕНКО
Циганка-ворожка. 1841

ПРИЧИННА

*ебе та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.*

*І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Ненаге говен в синім морі
Що виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сигі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.*

*В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що горніє над водою,
Щось біле блукає.
Можє, вийшла русалонька
Матері шукати,
А можє, жде козагенька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
Що дівчина ходить,*

*Ї сама не зна (бо пригинна),
Що такеє робить.
Тақ ворожка поробила,
Щоб менше скугала,
Щоб, баг, ходя опівногі,
Спала й виглядала
Козагенька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не қитайкою покрились
Козацькіі огі,
Не вимили біле лизко
Слізоньки дівогі:
Орел вийняв қарі огі
На гужому полі,
Біле тіло вовқи з'їли —
Тақа його доля.*

*Дарма щоніг дівгинонька
Його виглядає.
Не вернеться горнобривий
Та й не привітає,
Не розплетє довгу қосу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко, в домовину
Сиротою ляже!*

*Тақа її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькіі огі?.. Прости сироту!
Қого ж її любити? Ні батьқа, ні неньқи,
Одна, як та пташка в далеқім краю.
Пошли ж ти її долю — вона молоденька,
Бо люде гужіі її засміють.
Чи винна ж голубқа, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що соқіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблуdiv.
Щаслива голубқа: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.*

Кого ж сиротина, кого запитає,
Хто їй розкаже, і хто тебе знає,
Де милий ногує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другую кохає,
Її, горнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділиться,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жити не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер горні хмари
Ліг біля моря одночить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.

Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закригали. —
Зійшло вже сонце!» (Поли скрізь;
З осоки қоси, бо дівгата).

. . . . .

«Чи всі ви тут?» — кличе мати. —
Ходім шукати вегерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місягеньку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вегеряти:
У нас қозак в огереті,
В огереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, горнобровий,
Знайшли вгора у діврові.
Світи довше в густім полі,
Щоб нагулялись доволі.
Поқи відьми ще літають,
Поқи півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Зареготались нехрещені...
Тай обіззався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... Нігизирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівгинька,
Що сонна блудила:

Отаку-то їй пригину
Ворожка зробила!
На самий верх на гілляці
Стала... В серце қоле!
Подивилась на всі боқи
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовзқи дожидали;
Взяли її, сердешну,
Та й залосқотали.
Довго, довго дивовались

На її уроду...
Преті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.

Защєбетав жайворонок,
Угору летюги;
Закувала зозуленька,
На дубу сидяги;
Защєбетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по дїброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знає, добре спить, що не чує,
Як чує зозуля,
Що не ліжить, чи довго жить...
Знає, добре заснула.

А тим часом із дїброви
козак виїзжає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спогинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одгинить.
А може, вже одгинула —
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кугерявий...
Вона! Божє милий!
Баг, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Божє ти мій, Божє!»
Клиге її та цілує...
Ні, вже не поможе!

«За що ж вони розлугили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівгата в поле жати
Та, знай, співають ідуги,
Як провозжала сина мати,
Як бивсь татарин уногі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізеньки втирають;
Збиралися товариші

Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону,
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилїтає зозуленька
Над ними кувати;
Прилїтає соловейко
Щоніг щєбетати;
Виспівує та щєбега,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

ДУМКИ

Ганс ТОМА
Дивні птахи
(деталь). 1892

*еге вода в синє море,
та не витікає,
шука козак свою долю,*

*А долі немає.
Пішов козак світ за огі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На гуржині не ті люде —
Тяжко з ними жити!*

*Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».*

*Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустріється —
Спіталося горе.
А журавлі летять собі
Додому клячами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.*

*ітре буйний, вітре буйний!
ти з морем говориш,
збуди його, заграй ти з ним,*

*Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило,
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Коли милого втопило,
Розбий синє море;
Тіду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в горних [хвилях],
На дно моря кану.
Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці,
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,
Ти з ним розмовляєш.*

*Коли плаче, то й я плачу,
Коли ні — співаю,
Коли ж згинув горнобровий,
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий,
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в гуржім полі
Сироті лежати,
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою, й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло гурже сонце,
Не топтали люде.
Я ввечері посумую,
А вранці поплачу,
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто й не побачить.
Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море...*

*Л*яжко-важко в світі жити
сироті без роду,
нема куди прихилиться —

*Хоч з гори та в воду.
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом,
Утопився б — тяжко жити,
А нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає,
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому,
Його люди знають,
А зо мною зострінуться —
Мов недобагають.
Багатого губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,*

*Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа,
На гужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці.*

*Пішов козак, сумуюги,
Нікого не кинув.
Шукав долі в гужім полі
Та там і загинув.
Умираюги, дивився,
Де сонгко сяє.
Тяжко-важко умирати
У гужому краю...*

*А*що мені горні брови,
нащо карі огі,
нащо літа молодії,

*Веселі, дівогі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Огі плачуть, горні брови
Од вітру лияють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люде — як гужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть огі;
Нема кому розказати,
Чого серце хогє,*

*Чого серце, як голубка,
День і ніг воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не гує.
Чужі люде не питають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плагте, огі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри погули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!*

До Основ'яненка

ють пороги; місяць сходить,
як і перше сходив...

Нема Сігі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Сігі; огерети
У Дніпра питають:
«Де-то наші діти ділись,
Де вони гуляють?»
Чайка скуглить літаючи,
Мов за дітьми плаже;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козагім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:

«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! Дивіться —
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем гервоніла...
Верніться!» — «Не вернеться! —
Заграло, сказало
Синє море. — Не вернеться,
Навікү пропали!»

*Правда, море, правда, сине!
Такая їх доля:
Не вернуться сподівані,
Не вернуться воля.
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани!
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаге;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бажить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда*

*І гії ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, якби-то!.. Та що й казати?
Кебети не маю.
А до того — Московщина,
Кругом тужі люде...
«Не потурай», — може, скажеш,
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;*

*Насміються... Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би — був голосок,
Та позигки з'їли.
Отаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блузку в снігах та сам собі:
«Ой не шуми, луже!»
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш;
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,*

*Що було, минуло...
Утні, батьку, щоб нехотя
На весь світ погули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацька
На всім світі стала!
Утні, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай своєю Україну
Я ще раз побачу,
Нехай ще раз послушаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
Триця заспіває.
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на тужині,
Поки ляже в тужу землю
В тужій домовині.*

ІВАН ПІДКОВА

*Було колись — в Україні
ревів гармати;
було колись — запорожці*

*Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спогити
Козацьке біле тіло,
В китайку повбите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.*

I

*Свідоx слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.*

*Було колись — в Україні
Лиxо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! Може, серце
Хоч трохи спогине.*

II

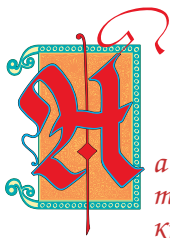
*Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то вие.
Дніпра гирло затопило.
«Ануче, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»*

*Висипали запорожці —
Лиман говни вкрили.
«Трай же, море!» — заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.*

*Похожає вздовж байдака,
Ласне молька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де-то будуть роботи?
Закрутивши горні уси,
За ухо гуприну,
Підняв шапку — говни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове молодці,
А у Царград, до султана,
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!» —
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!»
Надів шапку.*

*Знову зацупіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.*

ТАРАСОВА НІЧ

*а розпнутті кобзар сидить
та на кобзі грає,
кругом хлопці та дівчата,*

*Як маж прощвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками,
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці,
Як ховали козагенька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує,
Аж лихो сміється...*

*«Була колись Гетьманищина,
Та вже не вернеться!..»*

*Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля,
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козагество гине,
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись.
Виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаються невінгані,
Без попа ховають,*

*Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають — нема кому
Порадоньки дати.*

*Обізвався Наливайко —
Не стало кравчини!
Обізвався козак Павлюга —
За нею полинув!
Обізвався Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
«Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами!
Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Заплаче серденько...
Де поділось козагество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля?»*

*Бунжуки? Гетьмани?
Де поділося? Згоріло?
А ти затопило
Сине море твої гори,
Високі могили?..
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поляки панують.
Трай же, море, мовчіть, гори,
Тулій, буйний, полем —
Плачте, діти козацькі,
Така ваша доля!»*

*Обізвався Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
«А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!»*

*Вже не три дні, не три ноги
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козагенько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився.
Зібрав шляхту всю докупн
Та й ну гастовати.
Зібрав Тарас козагеньків
Поради прохати.
«Отамани товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують ворожі ляхи
Наше безголов'я».
«Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,*

*А ніг-мати дасть пораду —
Козак ляха знайде».*

*Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата,
Прокинулись ляхи-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляхи-панки
Та й не повставали.
Зійшло сонце — ляхи-панки
Покотом лежали.*

*Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля
Ляхків-панків їсти.
Налетіли горні крюки
Вельможних будити,*

*Зібралося козагество
Богу помолитись.
Зақрякали горні крюки,
Виймаюги огі.
Заспівали козагеньки
Пісню тії ноги,
Тії ноги кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козагеству,
Ляхків що приспала.*

*Над рігкою, в гистім полі,
Могила горніе,
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіе.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряге...
Згада козак Тетьманищину,
Згада та й заплаге!*

*Було колись, панували,
Та більше не будем!..
Тії слави козацької
Повік не забудем!..»*

*Умовк кобзар, сумуюги:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівгата
Слізоньки втирають.
Пішов кобзар по улиці —
З журби як заграе!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:
«Нехай буде отакегки!
Сидіть, діти, у запіжку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, погастую,
З вороженьків покепкую».*

Микола СТРУННІКОВ
Запорожець у бою. 1901

ГАМАЛІЯ

*й нема, нема ні вітру, ні хвили
із нашої України!*

*Чи там раду радять, як на турка стати,
Не гуємо на гужині.
Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.
Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України.
Погуємо славу, козацькую славу,
Погуємо та й загинем».*

Отак у Скутарі козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, туго домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не був
Козацького плагу, застогнав широкий
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревуги, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревноло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
«Чи спиш, ти гуєш, брате Луже?
Хортице-сестро?»

Загула
Хортиця з Лугом: «Чую, гую!»
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Тай, гай! Море, грай,

Рєви, сґелі ламай!
Поїдемо в гості.

У туркені у қишені
Талґари, дуқати.
Не қишені трусуть,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти.

У туркені яниғари
І баша на лаві.
Той-ғи, вороги!
Ми не маєм вағи!
Наша воля й слава!»

Пливуть собі, співаючи,
Море вітер гує.
Попереду Тамалія
Байдақом керує.

Тамалію, серце мліє:
Сказилося море,
Не зляқає! І сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в харемі — в раю Візантія.
І Скутар дрімає; Босфор клеқотить,
ненаге сқажений; то стогне, то вие:
Йому Візантію ҳотеться збудить.
«Не буди, Босфоре: буде тобі горе;
Твої білі ребра пісқом занесу,
У мул поқоваю! — реве синє море. —
Хіба ти не знаєш, яқих я несу
Тостей до султана?»

Тлак море спияло
(Любило завзятих губатих слав'ян).
Босфор сқаменується. Турқеня дрімала.
Дрімав у харемі ледағий султан.
Тільки у Скутарі, в сқлепу, не дрімають
Козақи-сердеги. Чого вони ждуть?
По-своему Бога в қайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

О милий Боже України!
Не дай пропасти на гуґжині,
В неволі вольним козақам!
І сором тут, і сором там —
Вставають з гуґжої домовини,
На суд Твій праведний прийти,

В залізах руки принести,
І перед всіми у қайданах
Стать козақові...»

«Ріж і бий!
Мордуй невіру-бусурмана!» —
Қриғать за муром. Хто тақий?
Тамалію, серце мліє:
Скутар сқаженіє!
«Ріжете! бийте!» — на фортеці
Қриғить Тамалія.
Рєве гарматами Скутара,
Рєвуть, лютують вороги,
Қозақтво претється без вағи —
І поқотились яниғари.
Тамалія по Скутарі —
По некду гуляє,
Сам хурдицу розбиває,
Қайдани ламає.
«Вилітайте, сірі птақи,
На базар до паю!»
Стрепенулись соқолята,
Бо давно не гули
Хрещені тії мови.
І ніг стрепенулась:

*Не багила стара мати
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козагий.
Темно всюди, як у будень,
А свято тамале.
Не злодії з Тамалієм
Їдять мовґқи сало
Без шашлика. «Засвіtimo!»
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає огі,
Переплива на помогу,
Зубами скрегозе.*

*Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає...
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає,
Через базари кров теге,
Босфор широкий доливає.*

*Ненаге птахи горні в гаї,
Козацтво сміливе літає.
Ніхто на світі не втеге!
Огонь запеклих не пеге.
Руйнують мури, срібло, злото
Несуть шапками козақи
І насипають байдақи.
Торить Скутар, стиґа робота,
І хлопці сходяться, зійшлись,
Люльки з пожару зақурили,
На байдақи — та й потягли,
Рвуги гервоні гори-хвилі.*

*Пливуть собі, ніби з дому,
Так, буцім гуляють,
Та, звигаїне запорожці,
Пливуги співають:
«Наш отаман Тамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.*

*Ой приїхав Тамалія
Аж у ту Скутару,
Сидять брати-запорожці,
Дожидають қари.
Ой як криқнув Тамалія:
«Брати, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Янигара бити,
А қурені қилимами,
Оқсамитом қрити!»
Вилітали запорожці
На лан жито жати,
Жито жалі, в қопи қдали,
Туртом заснівали:
«Слава тобі, Тамаліє,
На весь світ велиқий,
На весь світ велиқий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на туґсині!»*

*Пливуть співаюги; пливе
Позад завзятий Тамалія:
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Талату знову
Або гетьман Іван Тідқова
Не қлиқнув в море на ралець.
Пливуть собі, а з-за хвилі
Сонце хвилю гервонить,
Перед ними море миле
Томонить і қдеқотить.
Тамаліє, вітер віє...
Ось-ось наше море!..
І сховалися за хвилі —
За рожеві гори.*

КАТЕРИНА

*Василію Андрійовичу Жуковському
на пам'ять 22 квітня 1838 року*

Кохайтеся, горнобріві,
та не з москалями,
бо москалі — тузі люде,

Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартюги,
Жартюги кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає, за що;
Люде серця не побазать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтеся ж, горнобріві,
Та не з москалями,

Бо москалі — тузі люде,
Згнушуются вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садогок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Клиге мати вечеряти,
А донька не тує;
Де жартує з москаликом,
Там і заногую.

Не дві ноги карі огі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люде,
Що хотять, говорять:
Вона любить, то й не тує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісти недобрії —
В похід затрубили.
Пішов москаль в Турецчину;
Катрусю нахрили.
Незгулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся горнобривий,
Коли не заине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі москвкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люде,
Що хотять, говорять.
Не журиється Катерина —

Слізоньки втирає,
Бо дівгата на улиці
Без неї співають.
Не журиється Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бажили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Триця.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бажив.
Не журиється Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиниці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...

*Вигуняла, та в запечку
Дитину қолише.
А жіногқи лихо дзвоняць,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ногують:
«В тебе догқа горнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запечку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вґила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила.*

*Катерино, серце мое!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — гужі люде,
Шяжко з ними жити!*

*Вигуняла Катерина,
Одсуне квартиру,
Поглядає на улицу,
Қолише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Тақ дивляться люде.
Зайде сонце — Катерина
По садогку ходить,
На ругеньках носить сина,
Огиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!»
Та й не доказала.*

*Зеленіють по садогку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.*

*Не співає горнобрива,
Қляне свою долю.
А тим часом вороженьки
Чиняць свою волю —
Қують реті недобрїї.
Що має робити?
Яқби милий горнобривий,
Умів би спинити...
Тақ далеко горнобривий,
Не гує, не бажить,
Яқ вороги сміються їй,
Яқ Катруся плаже.
Може, вбитий горнобривий
За тихим Дунаєм;
А може, вже в Московщині
Другую қохає!
Ні, горнявий не убитий,
Він живий, здоровий...*

*А де ж найде тақі оги,
Тақі горні брови?
На қрай світа, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!..
Вміла мати брови дати,
Қарі огенята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле лигко —
Яқ қвітқа на полі:
Пеге сонце, гойда вітер,
Рве всяқий по воли.
Умивай же біле лигко
Дрїбними сльозами,
Бо вернулись москалиці
Іншими шляхами.*

II

*Гидидить батько кінець стола,
на руки схилився,
не дивиться на світ Божий:*

*Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:
«Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годининок,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила...*

*Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягодку, як пташегку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддягила!.. Іди ж, шукай
У Москві свежрухи.
Не слухала моїх різей,
То її послухай.
Іди доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в гужих людях,
До нас не вертайся!*

*Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаге надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас...»*

Ледве-ледве

*Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась...
Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батегку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»*

*«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».*

*Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовгці з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест погепила,
Промовила: «Не вернуса!
В далекому краю
В гужу землю гужі люде
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько!
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люде не займали.»*

*Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!.. Лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»*

*Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустинючка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Ща ї заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не багить,
Щільки сина пригортає,*

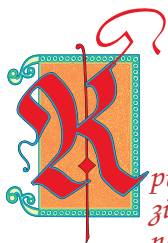
*Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ругицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за дїброви
Небо гервоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла... Щілько мріє.
В селі довго говорили
Дезого багато,
Ща не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...*

*Отакє-то на сім світі
Роблять людям люде!
Щого в'яжуть, того ріжуть,
Щой сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, багся, широкий,
Ща нема де прихилитись
В світі одиноким.
Щому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила*

*Ще, де заховають.
Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!*

*Єсть на світі доля,
а хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люде на світі —
Сріблом-золотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають —
Ні долі, ні волі!*

*З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото
Ща будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо вилівати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопту неволю
Босими ногами!
Щоді я веселий,
Щоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!*

*ригати сови, спить діброва,
зіроньки сіяють,
понад шляхом, щирцею,*

*Ховрашки гуляють.
Спогивають добрі люде,
Що кого втомило:
Кого — щастя, кого — сльози,
Все нігца покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як дітожок матери;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, горні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихो
Треба одбувати!*

*А що дальше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зострінуться жовті піски
І гужії люде;
Зострінеться зима люта...
А той чи зостріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б горнобрива
Шляхи, піски, горе;
Він, як матери, привітає,
Як брат, заговорить...*

*Побагимо, погуємо...
А поки — спогину
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.*

*Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я қолись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять!
«Бреше, — скажуть, —
сякий-такий!»*

*(Звигайно, не в огі.)
«А так тільки псує мову
Та людей морозить».
Правда ваша, правда, люде!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого тимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!*

*Нехай його лихий візьме!
Луге ж поміркую,
Де-то моя Катерина
З Івасем мандрує.*

*За Києвом, та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом гумагеньки,
Луга та співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані огі?
У латаній свитинощі,
На плегах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зострілася з гумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? Оцеї самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!»*

Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Багить — ліс горніє;
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину, смеркається;
Коли пустять в хату,
А не пустять, то й надворі
Будем ногувати.

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не питає;
А йвася питають, заранне питають,
Не дадуть до мови дитині дожити.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голій, голодний під тинном сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — горні бровенята.
Та й тих люде заздрі не дають носити.

Під хатою заногуює,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ногувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Жохайся надворі!
Собаки злі, покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити?»

IV

опід горою, яром, долом,
мов ті діди високооголі,
дуби з Гетьманищини стоять.

У яру гребля, верби вряд,
Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
Мов покотьоло гервоніє,
Крізь хмару сонце зайнялось.
Надувся вітер; як повіє —
Нема нікого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.
Реве, свище заверюха.
По лісу завилло;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати қарбівнигий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, багу, яка фуга!

Цур же йому з лісом!
Літи в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Низипоре! Дивись лишень,
Які побілілі!»
«Що, москалі?..» — «Де москалі?»
«Що ти? Схаменися!»
«Де москалі-лебедики?»
«Та он, подивися».
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо учогі тільки й знає,
Що москаля кличе».

Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріг,
Як один верхами.
«Лихо мое! Доле моя!»
До їх... Коли гляне —
Попереду старший іде.
«Любий мій Іване!
Серце мое кохане!
Де ти так барився?»
Та до його... За стремена...
А він подивився,
Та шпорами коня в боці.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене —
Я Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена?»
А він коня позаняє,
Нібито й не багить.
«Постривай же, мій голубе!

Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися,
Їй же богу, я Катруся!»
«Дура, отвязися!
Возьмите прогь безумну!»
«Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!»
«Возьмите прогь!
Что ж вы стали?»
«Кого? Мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садожок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймилішою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що қолись қоқалась,
Що од тебе сина мала,

Покриткою стала...
Покриткою... Який сором!
І за що я гину!
Поқинь мене, забудь мене,
Та не қидай сина.
Не поқинеш?.. Серце мое,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина.
Қинула стремена
Та в хатину, Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? Зақоқався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батьқо одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя мое!
Де дінусь з тобою?
Мосқалиқи! голубғиқи!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедиқи:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.

Возьміть його... бо поқину,
Як батьқо поқинув, —
Бодай його не қидала
Лиқая година!
Тріқом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростај же на сміх людам!
На шлях положила.
«Оставайся шуқать батьқа,
А я вже шуқала».
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталось,
Плаже, бідне... А мосқалам
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лиқо
Ліснигі погули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проқлина свого Івана,
То плаже, то просить.
Вибігає на возлісся;
Қругом подивилась,
Та в яр... біжить... Серед ставу
Мовғқи опинилась.

*Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовств' в воду!.. Попід льодом
Теть загуркотіло.*

*Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.*

*Що не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає,
Що не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали —
Їм зосталась добра слава,*

*Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині;
Вилле сльози на могилу —
Серденько спогине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не багив,
Мати одууралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське лицько, горні брови...
Нащо? Щоб пізнали!
Змальовала, не сховала...
Бодай полиняли!*

*шов қобзар до Києва
та сів спогивати;
торбинками обвішаний*

*Його повожатий,
Мале дитя, коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий қобзар
І суса співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться горноброві —
І босе і голе.
«Дала, — кажуть, — бровенята,
Та не дала долі!»*

*Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею.
А в берлині господиня
З паном і сем'єю.*

V

*Опинився против старців —
Журава лягає.
Лобіг Івась, бо з віконця
Рукую махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... Одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії қарі огі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Жақой милый!»
Берлин рушив, а Івася
Журава покрила...
Полігили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.*

Лесняк ПОЗЕН, Еней, Горельєф пам'ятника
Іванові Котляревському у Полтаві (деталь) 1903

На вічну пам'ять Котляревському

*Сонце гріє, вітер віє
з поля на долину,
над водою гне з вербою*

*Червону калину,
На калині одиноке
Тніздегко гоїдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питає, не знає.
Згадай лихо, та й байдуже...
Минулось... Пропало...
Згадай добре — серце в'яне,
Чому не осталося?
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защебега на калині —
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,*

*Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати,
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють, —
серце б'ється, любо...
І світ Божий як Великдень,
І люди як люди!
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає,
Тіде на шлях подивитись,
Поплакати в лози,
Защебега соловейко —
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,
Тіде темним гаєм...*

*Ніби з милим розмовляла...
А він, знає, співає,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки виїде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві, — піде руна гаєм,
Тіде та замовкне — нащо щебетать?
Запеклону душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить.
Нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокрижить.
Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині —
Пішла дівровою руна,
Руна гуляє, Божя мова.
Встануть сердеги працювати,
Корови підуть по діврові,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай, та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш — тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
з поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину,*

*На калині одиноке
Тніздегко гоїдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питаї, не знає.
Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Хотляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше втав,
Де ватагу проїдисвіта
Водив за собою, —
Все осталоє, все сумує,
Як руйні Трої.
Все сумує — тільки слава
Сонцем засіяла,
Не вмере қобзар, бо навікі
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поқи живуть люди;
Поқи сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!
Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щирю, прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як қинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на гужині,*

*Хоть раз усміхнеться, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в гужому краю.
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — говна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплагу, як тая дитина.
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я й темний, нігого не багу,
Злая доля, може, по тім боці плаге,
Сироту усюди люде осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий був би з нею й я.
Праведная душе, прийми мою мову
Не мудру, та щирю, прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як қинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай.*

Н. Маркевичу

*Вандуристе, орле сизий,
добре тобі, брате,
маєш крила, маєш силу,*

*Є коли літати.
Тепер летиш в Україну,
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут гужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на гужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там одинокий.
Одинокий... Я Україна!
А степи широкі!
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить,*

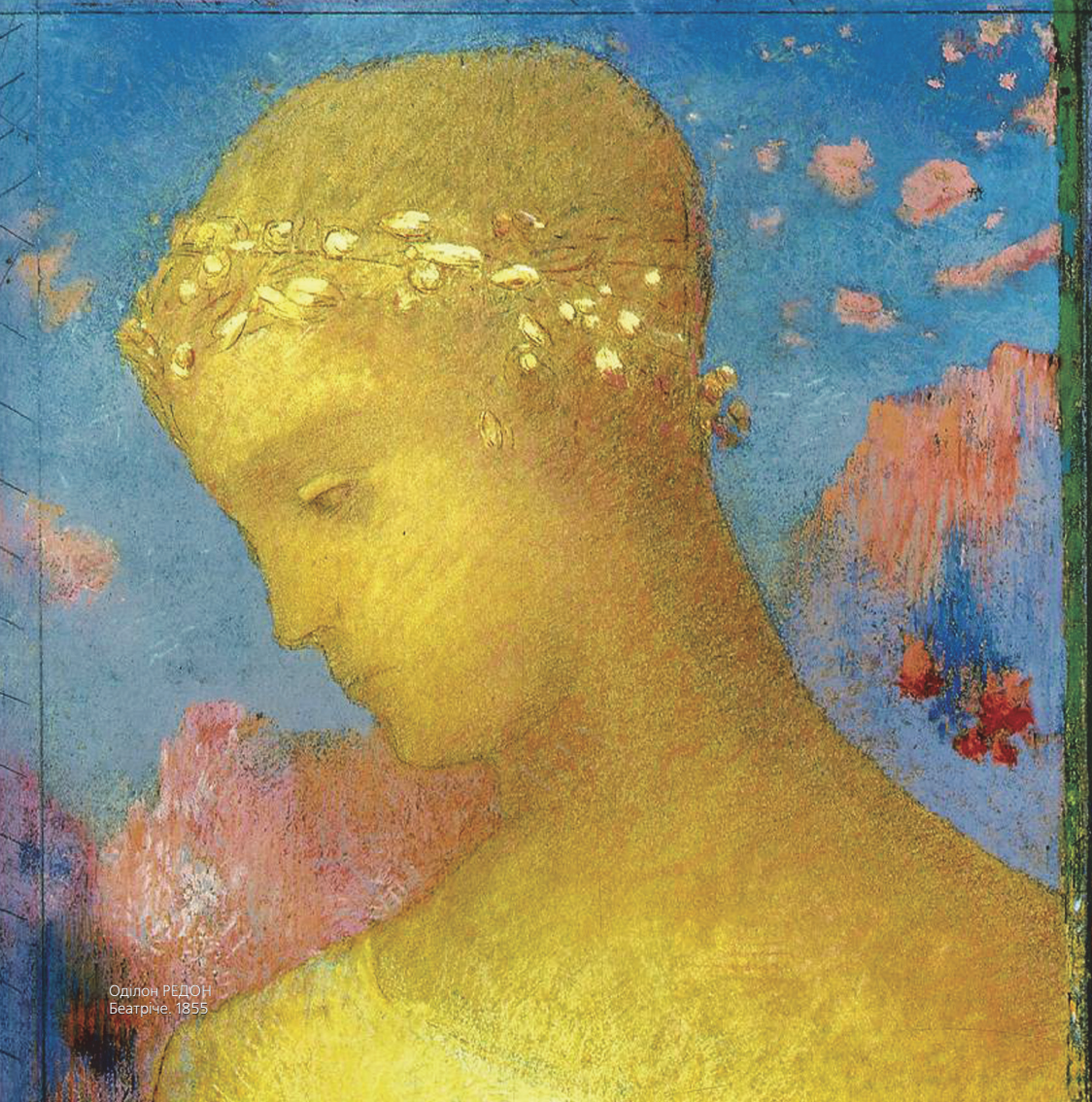
*Там в широкім полі воля,
Там синєє море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє,
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють,
Розмовляють сумюги,
Отака їх мова:
«Було қолись — минулося,
Не вернеться знову».
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними.
Та ба, доля приборкала
Меж людьми гужими.*

*ітер з гаєм розмовляє,
шепче з осокою,
пливе говен по Дунаю*

*Один за водою.
Пливе говен, води повен,
ніхто не спиняє,
қому спинить — рибалоньқи
На світі немає.
Поплив говен в синє море,
А воно заграло,
Погралися гори-хвилі —
І скіпоқ не стало.*

*Недовгий шлях — як говнові
До синього моря —
Сиротині на гужину,
А там і до горя.
Пограються добрі люди,
Як холодні хвилі,
Потім собі подивляться,
Як сирота плаже,
Потім спитай, де сирота, —
Не чув і не багив.*

Одлон РЕДОН
Беатриче, 1855

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ

Оксані Ж.....ко

На пам'ять того, що давно минуло

*Вітер в гаї нагинає
лозу і тополю,
лама дуба, қотить полем
переқотиполе.*

*Тяк і доля: того лама,
Того нагинає;
Мене қотить, а де спинить,
І сама не знає —*

*У якому краю мене заховають,
Де я прихилюся, навіки засну.
Коли нема щастя, нема талану,
Нема кого й кинуть, ніхто не загає,
Не скаже хоть на сміх: «Нехай спогиває,
Тільки його й долі, що рано заснув».
Чи правда, Оксано? гужа горнобрива!
І ти не загаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побазить диво — твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Огима, душею, серцем розмовлять.
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать.
І ти не загаєш. Оксано! Оксано!
А я й досі плазу, і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Мар'яну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, гужа горнобрива,
І сестру Мар'яну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І хоч так, як жарти, колишнє згадай.*

*неділю на вигоні
дівгата гуляли,
жартували з парубками,*

*Деякі співали —
Про досвітки-везірници
Та як била мати,
Щоб з козаком не стояла.
Звигайне, дівгата...
Ті про своє все й співають,
Як про що знає...
Аж ось з хлопцем старий кобзар
В село шкандибає.
В руках гоботи, на плегах
Латана торбина
У старого; а дитина!
Сердешна дитина!
Обідране; ледви-ледви
Несе ноженьята...
(Достеменний син Катрусі.)*

*Дивляться дівгата...
«Кобзар іде! Кобзар іде!
Та всі якомога,
Хлопців кинули, побігли
Зострігать сліпого!
«Діду, серце, голубгику,
Заграй яку-небудь.
Я шага дам». — «Я — герешень».
«Всього, того треба, —
Всього дамо... Одпогинеш,
А ми потанцюєм...
Заграй же нам яку-небудь».
«Чую, любі, гую...
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве.
Заграв би вам, та, багите,*

Справи нема... справи.
Учора був на базарі,
Кобза зонсувалась...
Розбилася...» — «А струни є?»
«Пількo три осталося».
«Та хоч на трьох яку-небудь».
На трьох... Ох, дівчата!
І на одній қолись-то грав,
Та ба, вже не грати...
Постривайте, мої любі,
Трошки одпогину.
Сядьмо, хлопче». Посідали.
Розв'язав торбину,
Вийняв қобзу, разів зо два
Ударив по рваних.
«Що б вам заграць?
Постривайте...
Черницю Мар'яну
Чи гували?» — «Ні, не гували».
«Слухайте ж, дівчата,
Та қайтеся... Давно қолись
Була собі мати,
Був і батько, та не стало;
Осталась вдовою,

Та й не молодю,
І з волами,
І з возами,
Й малою догкою.
Росла догқа Мар'яна,
А виросла, як панна, —
Қарооқа
І висоқа,
Хоч за пана гетьмана.
Стала мати гадати
Та за пана єднати.
А Мар'яна
Не до пана
Виходила гуляти,
Не до пана старого,
Усатого, товстого,
А з Петрусем
В гаю, в лузі
Щовегора святого
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла...
А іноді усміхалась,
Плакала, німіла...

«Чого ж плагеш, мое серце?» —
Петро запитає;
Вона гляне, усміхнеться:
«І сама не знаю...»
Може, думаєш, поқину?
Ні, моя рибґино,
Буду ходить, буду любить,
Поқи не загину!..»
«Хіба було қоли в світі,
Щиро що қоғались,
розійшлися, не взялися
Й живими осталися?
Ні, не було, мій голубе.
Ти гув, що співають...
То қобзари вигадують,
Бо, сліпі, не знають,
Бо не багать, що є брови
Чорні, қарі огі,
І висоқий стан қозақий,
І гнузқий дівогий.
Що є қоси, довгі қоси,
Қозацьқа гуприна...
Що на мову на Петрову
В глухій домовині

Усміхнуся; скажу йому:
«Орле сизоқрилиї,
Люблю тебе й на сім світі,
Як на тім любила».
Отақ, серце, обнімемось,
Отақ поцілю,
Нехай вқуні зақопають...
Умру... не погую.
Не погую...» Обнялися,
Обнялись, зомліли...
Отақ вони любилися!
На той світ хотіли
Обнявшись переступить;
Та не по-їх стало!
Щовегора сқодилися,
І мати не знала,
Де Мар'яна до півногі
І з қим розмовляє?
«Воно мале ще, дитина,
Нігого не знає».
Угадала стара мати,
Та не все вгадала,
Знаць, забула, що қолись-то
Сама дівувала.

Угадала мати: Мар'яна — дитина,
Не знає, як треба на сім світі жити.
Думала — ні люди, ані домовина
З Петром не розрізнять... Уміла любить.
Думала, що тільки қобзарі співають,
Бо, сліпі, не багать қарих огенят;
Що тільки лякають молодих дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю,
Бодай його в світі нікому не знать —
Того, що я знаю... Минуло, дівчата!
Серце не заснуло, я вас не забув.
Люблю вас і досі, як дітоґоқ мати,
Буду вам співати, поқи не засну.
Тойді ж, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Мар'яну;
Я вам з того світа, любі, усміхнусь.
Усміхнуся...» Та й заплакав.

Дивились дівчата,
Не питали, зого плаге.
Та й нащо питати?
Минулося. Помагало
Ласкаве дівоче

Щуре слово... «Вибагайте... —
Утер сліпі оґі. —
Вибагайте, мої любі,
Нехотя журюся.

Тақ от, багите, Мар'яна
З убогим Петрусем
Щоветора розмовляла,
І мати не знала,
Дивувалась, що се таке
Мар'яну спіткало,
Чи не пристріт? Сяде шити —
Не те вишиває,
Замість Трїця, задумавшись,
Петруся співає.
Часом сонна розмовляє,
Подушку цілує...
Мати спершу сміялася.
Думала — жартує,
Потім багите, що не жарти.
Та й қаже: «Мар'яно!
Треба буде старостів ждаты,
Та, може, й од пана!
Ти вже вїросла, нївроку,
Уже й дївувала;
Я вже думаю, що, багиш...»
Насилу сқазала.
«Що вже й замїж, қоли тее...»
«А за қого, мамо!?»

«Хто вподоба, тому й оддам».
Співає Мар'яна:

Оддай мене, моя мамо,
та не за старого,
Оддай мене, мое серце,
Та за молодого.
Нехай старий бурлақує,
Троші заробляє,
А молодой мене любить,
Долі не шуқає.
Не шуқає, не блуқає
Чужими степами:
Свої воли, свої вози,
А між парубқами,
Як мақівқа меж қвітқами,
Цвіте, розцвітає,
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його щастя, його доля —
Мої горні брови,
Довгі вїї, қарі оґі,
Ласқавет слово.
Оддай мене, моя мамо,

*Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого».*

*Догцо моя, Мар'яно,
Оддам тебе за пана,
За старшого, багатого,
За сотника Івана.
«Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном».
«Не вмреш, будеш панувати,
Будеш діток годувати».
«Піду в найми, піду в люди,
А за сотником не буду».
«Будеш, догцо Мар'яно,
За сотником Іваном».
Заплакала, заридала
Сердешна Мар'яна.
«За старого... багатого...
За сотника Івана...» —
Сама собі розмовляла,
А потім сказала:
«Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала.*

*Бо ти мене не пускала
Вранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брять,
Ні на везірниці,
Де дівгата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, горнобриву,
Нишком розмовляють:
«Багатого догца батька,
Шляхетського роду».
Тяжко мені. Тяжко, мамо!
Нащо дала вроду?
Нащо брови змальовала,
Дала карі оці?
Ти все дала, тільки долі,
Долі дати не хочеш!
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
«Чом не заховала?»
Не слухала стара мати,
Лягла спогивати.
А Мар'яна за сльозами
Ледви вийшла з хати.*

II

*й гон, не пила,
на весіллі була,*

*До господи не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.*

*Із льоху та в льох
Завертали в горох,
І в коморі і надворі
З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.*

*Ой гон, не сама —
Напоїла кума*

*І привела до господи.
Не побачив Хома.
Хома, в хаті
Ляжем спати.
Хоми дома нема.*

*Тряси ж тебе тряся, Хома!
Я не ляжу спати дома,
А до кума
До Наума
Піду в клуню на солому.*

*Ануге, напилась!
Наша, наша придалась!
«Червоніє хвартушина;
Роду гесного дитина».*

Отак ордою йшли придани,
Співали п'яні; а Мар'яна
Крізь тин дивилася на те,
Не додивилася, упала
І тяжко-тяжко заридала.
Таке-то лихо, і за те,
Що щиро любить. Тяжко, діти,
Вік одинокому прожить,
А ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить.
Дивіться на мене: я виплакав огі.
Мені їх не шкода, мені їх не жаль.
Ні на що дивиться: ті огі дівочі...
Що қолись... қолись-то... Думи та пегаль,
А більше нічого не мав я й не маю,
А з грішми такими тяжко в світі жити.
Під тином ногу, з вітром розмовляю,
Соромляться люди у хату пустити
І привітати словом старого қаліку.
Уқороти, Боже, молодого віку
Тому, хто не має талану любить.
Легше, мої любі, покритись землею,
Ніж багити, як другий, багатий, старий,
Цілує за гроші, вінгається з нею...

О Боже! мій Боже! Волею Своєю
Розбий моє тіло і душу розбий».

Заридав қобзар, заплакав
Сліпими огима.
Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плегима,
А він, сліпий, сивоусий,
Про қолишне плаче.
Не дивуйтесь, дівчата,
На старі қозагі
Щирі сльози. То не роса
Вранці при дорозі
На спориші і не ваші
Дуже дрібні сльози.
Наплакався. Струни рвані
Три перебирає.
«Аж до везора Мар'яна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь,
Вона розказала
Все, що гула од матері
І що сама знала.
І не втерпіла, сказала,

Як п'яні придани
Йшли по улиці, співали.
«Мар'яно! Мар'яно!
Чом ти не убога! Чом я не багатий!
Чом у мене қоней вороних нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З қим қоли стояла. Питала б сама,
Сама свого серця; дала б йому волю
Любити, қого знає. Я б тебе сховав
Далеко! далеко! щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не багит, де витає доля,
Моя доля, мое щастя,
Ти, моя Мар'яно.
Чом не ти в сірій свитині,
Чом я не в жупані?»
А Мар'яна, як дитина
Без матері, плаче.
Петро стоїть қола неї,
Нічого не багити —
Тільки сльози Мар'янині;
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять.
А що ж серед ногі?
Не плач, серце, єсть у мене

*І сила, і воля,
Люби мене, моє серце,
Найду свою долю.
За високими горами,
За широкими степами,
На гуржому полі,
По волі-неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуся,
Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся,
Обнімемось, поцілую,
Дивуйтеся, люди!
А ти стоїш, гервонієш...»
«Коли то те буде?»
«Швидко, швидко, моя рибко,
Молись тільки Богу.*

*Іди в хату, лягай спати.
А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям яснооком,
Щоб без мене доглядали
Тебе, одиноку.
Серед степу одпогину».
«Хіба сю ніг кинеш?
Хіба зараз?..» — «Я жартую.
Тепер Україну
Ні москалі, ні татари —
Ніхто не воює».
«А я гула, що ляхи йдуть».
«Що вони жартують.
Розійдемось, моє серце,
Поки не світає.
Чого ж знову заплакала?»
«І сама не знаю».*

Оділон РЕДОН
Сльози (деталь). 1878

На незабудь Штернбергові

*оїдеш далеко,
побажиш багато;
Задивишся, зажуришся, —
Згадай мене, брате!*

ГАЙДАМАКИ

*Василію Івановичу Тригоровичу
на пам'ять 22 квітня 1838 року*

Портрет житомирського осавула Хоми
«Я Осавула Житомирський хотів з ляхами погуляти,
Аж они зловивши мене стали кожу драти». 1769

*се йде, все минає — і краю немає,
куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нігого не знає.*

*Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивитися в жолобок, криницю
І в море безкрає і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами;
Тшч вігний без краю!.. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота —
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх, душа жива!
А може, їй легше буде на тім світі,*

*Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро қолись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива.
Як небо блақитне — нема йому краю,
Так душі погину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі —
Безславному тяжқо сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, — вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії қвіти,
І про вашу долю любила співать.*

*Поқи сонце встане, спогивайте, діти,
А я поміркую, ватажқа де взять.*

*Сини мої, гайдамақи!
Світ широкий, воля —
Ідїть, сини, погуляйте,
Пошукайте долї.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матери
Привітає в світі?*

*Сини мої! орли мої!
Летїть в Україну —
Хоч і лихo зострінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погивати,
А тут... а тут... Тяжқо, діти!
Қоли пустять в хату,*

*«Трай, кобзарю, лий, шинқарю!»
Козақи гукали.
Шинқар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козақи —
Аж Хортиця гнеться —
Метелиці та гопака
Туртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
«Туляй, пане, без жупана,
Туляй, вітре, полем,
Трай, кобзарю, лий, шинқарю,*

*Поқи встане доля».
Взявшись в боқи, навприсідқи
Парубқи з дідами.
«Отак, діти! добре, діти!
Будете панами»,
Отамани на бенкеті,
Ненаге на раді,
Похожають, розмовляють;
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами.
А я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами.*

*Дивлюся, сміюся, дрібні утираю —
Я не одинокий, є з ким в світі жити;
У моїй хатині, як в степену безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить,
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Триця дівчина співає —
Я не одинокий, є з ким вік дожить.*

*От де мое добро, гроші,
От де моя слава,
Я за раду спасибі вам,
За раду лукаву.
Буде з мене, поқи живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози.
Бувайте здорові,
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть — може, найдуть
Козақа старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами.*

*Отак, сидя в кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? хто поведе?
Надворі світає;
Погас місяць, горить сонце.
Тайдамақи встали,
Помолились, одяглися,*

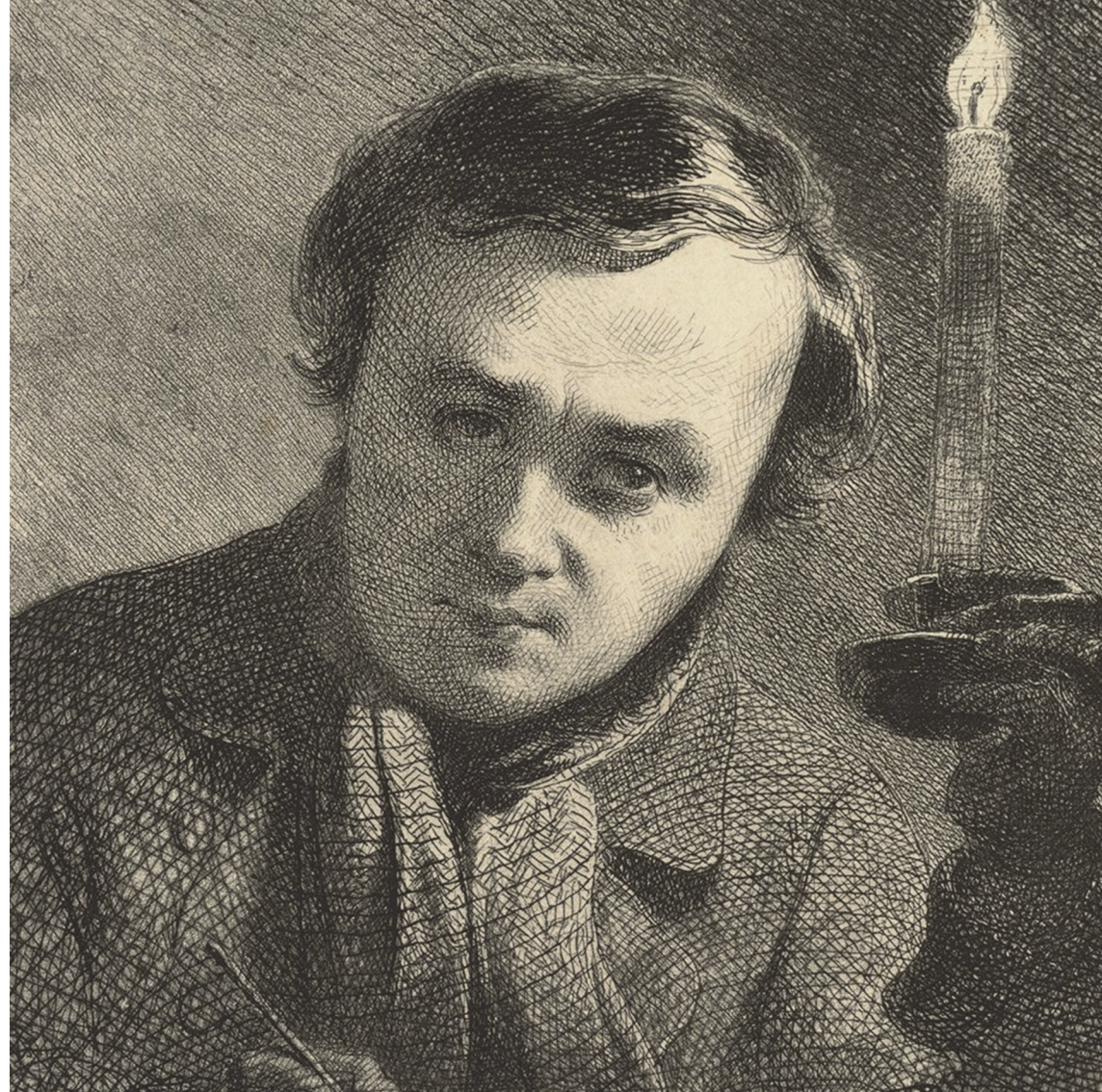
*Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовґқи похилились.
«Благослови, — кажуть, —
батьку,*

*Поқи маєм силу;
Благослови шукають долю
На широқім світі».
Постривайте... світ — не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажқом
Піде перед вами?
Хто проведе? Лиқо, діти,
Лиқо мені з вами!
Викоҳав вас, вигодував,
Виросли гималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибагайте, що не вивґив,
Бо й мене хоґ били,
Добре били, а багато
Дегому навґили!
Тіма, мна знаю, а оқсію
Не втну тақи й досі.*

*Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим.
Єсть у мене щирій батько
(Рідного немає) —
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того — душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тинюм.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її — ходім, сини,*

*На раду ласкаву.
Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на гужині;
Заховали б та й сказали:
«Так... якесь ледащо...»
Пляжко, важко нудить світом,
Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята,
Коли мені на гужині
Не дав погібати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!»
Добрідень же, тату, в хату,
На твоім порогу,
Благослови моїх діток
В далеку дорогу.*

Тарас ШЕВЧЕНКО
Автопортрет.
1845-1860

ІНТРОДУКЦІЯ

*ула колись шляхетчина,
вельможная пані;*

*Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
З німотою... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, гваниться,
День і ніг гуляє
Та королем коверзує...
Не кажу Степаном
Або Яном Собієським:
Ті два незвигайні —
А іншими. Небораки
Мовчкі панували.
Сейми, сеймику ревіли,
Сусіди мовгали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,*

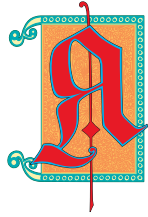
*Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає.
«Ніє розвала́т! Ніє розвала́т!»
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запановав над ляхами
Понятовський жвавий.
Запановав та й думав шляхту
Приборкати трошки... Не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
А може, й ще того хотів.
Єдине слово «ніє розвала́т»
У шляхти думав одібрати,*

*А потім!.. Польща запалала,
Ланки сказилися... Кригать:
«Гонору слово, дарма праця!
Поганець, наймит москаля!»
На свалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля,
І разом сто конфедерацій.
Розбрілись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрілись та й забули
Волю рятувати,
Полигались з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.*

Василь ТРОПІНІН
Юнак. 1820-і

ГАЛАЙДА

*Яремо! герш-ту, хамів сину?
іди қобилу приведи,
подай патинкѹ господині*

*Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індікам, гусям дай,
Іди до льоху, до қорови,
Та швидге, хаме!.. Постривай!
Упоравишсь, біжи в Вільшану:
Їмості треба. Не барись».
Пішов Ярема, похиливсь.*

*Отак уранці жид поганий
Над қозақом қоверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що виресли қрила,
Що неба достане, қоли полетить,
Не знав, нагинавсь...*

*О Боже мій милий!
Тяжқо жить на світі, а хогеться жить:
Хогеться дивитись, як сонечқо сяє,*

*Хогеться послухатъ, як море заграє,
Як пташқа щебеге, байрақ гомонить
Або торнобрива в гаю засніває...
О Боже мій милий, як весело жить!*

*Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихаг жидівсьқий, виріс у порогу;
Я не клене доли, людей не займа.
Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Қого треба гладить, қого катувають?
Нехай бенкетують... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, гасом тихеньқо заплаге,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає або що побажить...
Та й знову за працю. Отак треба жить!
Нащо батьқо, мати, високі палати,
Қоли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з қим заплақатъ, є з қим заснівать:
Єсть қаріі огі — як зіроньқи сяють,
Білі ругенята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденьқо дівоге,
Що плаге, сміється, і мре, й оживає,*

Святим духом серед ноги
Понад ним витає.
Отакій-то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись-то був.
Минуло, дівчата...
Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?

Чому не осталось, гому не вітало?
Легше було б сльози, журбу вилити.
Люди одібрали, бо їм було мало.
«Нащо йому доля? треба закопати:
Він і так багатий...»

Багатий на лати
Ша на дрібні сльози — бодай не втирать!
Доле моя, доле! Де тебе шукають?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснився... Не хочеться спати.

Вибагайте, люди добрі:
Можже, не до ладу,
Ша прокляте лих-злудні
Кому не завадить?

Можже, ще раз зустрінемося,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу,
А може... й не знаю.
Лихо, люди, всюди лих.
Нігде пригорнутися:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнутися —
Тнутися мовгці, усміхатися,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка... Нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовгать не вмію.
Виливайся ж, слово-сльози:
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами...
Ша не з братом, не з сестрою —
З німими стінами
На гуржині... А поки що —

До корьми вернуса,
Що там робиться.

Жидюга
дрижить, зігнувшись
Над каганцем: ліжить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!..
Білі ругенята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю,
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
Ні з ким розмовляти, —
Одна шепче. Несказанно
Гарна нехрещена!
Ото догдка, а то батько —
Чортова кишеня.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

КОНФЕДЕРАТИ

Яків де БАЛЬМЕН. 1844

одгиняй,
проклятий жиде!
бо будеш битий...

Одгиняй!

Ламайте двері, поқи вийде
Старий паскуда!»

«Постривай!

Стривайте, зараз!»

«Нагаями

Свиняге ухо! Жартувать,
Чи що, ти хогеш?»

«Я? З панами?

Крий Боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні

(нишком — свині)».

«Пане полковнику, ламай!»

Упали двері... А нагай
Малює вздовж жидівську спину.

«Здоров, свине, здоров, жиде,
Здоров, гортів сину!»

Та нагаєм, та нагаєм.

А жид зогнув спину:

«Не жартуйте, мості-пане!»

«Добривегір в хату!

Ще раз шельму! ще раз!.. Тоді!

Вибагай, проклятий!

Добривегір! А де догқа?»

«Умерла, панове».

«Ажеш, Іудо! Нагаями!»

Посипались знову.

«Ой паногқи-голубгқи,

Єй-богу, немає!»

«Брешеш, шельмо!»

«Коли брешу,

Нехай Бог карає!»

«Не Бог, а ми. Признавайся!»

«Нащо б мав ховати,

Яқби жива? Нехай, Боже,

Щоб я був проклятий!..»

Ха-ха-ха-ха!.. горт, панове,

Літаню співає.

Перехрестись!»

«Яқ же воно?

Далебі, не знаю».

«Отак, дивись...»

Ляқ хреститься,

А за ним Іуда.

«Браво! браво! Охрестили.

Ну, за таке гудо

Могоригу, мості-пане!

Чуєш, охрещений?

Могоригу!»

«Зараз, зараз!»

Ревуть, мов скажені,

Ревуть ляхи, а поставець

По столу гуляє.

«Єще Польща не згінела!» —

Хто куди гукає.

«Давай, жиде!»

Охрещений

Із льоху та в хату,

Знай, шмигляє, наливає,

А конфедерати,

Знай, гукають: «Жиде, меду!»

Жид не схаменеться.

«Де цимбали? Грай, псявіро!»

Аж корґма трясеться —

Краков'яқа оддирають,

Вальса та мазура.

І жид гляне, та нищезком:

«Шляхетська натура!»

«Добре, годі! Шепер співай!»

«Не вмiю, ей-богу!»
«Не божись, собага шкуро!»
«Яку ж вам? Небогу?»

Була собі Тандзя,
Каліка-небога,
Божилася,
Молилася,
Що боліли ноги;
На панщину не ходила,
А за парубками
Пихесенько,
Тарнесенько,
Поміж бур'янами.

«Годі! годі! Це погана:
Схизмати співають».
«Якої ж вам? Хіба оцю?»
Стривайте, згадаю...

Перед паном Хведором
Ходить жид хдором
І задком,
І передком
Перед паном Хведіркoм».

«Добре, годі! Тепер плати!»
«Жартуєте, пане:
За що платить?»

«Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай гроші!»
«Де мені їх взяти?»
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий».
«Ажеш, собако! Признавайся!
Ануге, панове,
Батогами!»
Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову.
Періщили, періщили,
Аж пір'я летіло...

«Єй же богу, ні шеляга!
Їжте моє тіло!
Ні шеляга! Гвалт! Рятуйте!»
«Ось ми порятуєм».
«Постривайте, Я щось скажу».
«Погуєм, погуєм,
Та не бреши, бо, хоч здохни,
Брехня не поможє».

«Ні, в Вільшаній...»
«Лвої гроші?»

«Мої!.. ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати
По три сем'ї, по готири
Живуть в одній хаті».
«Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так огухрали».
«Та ні, не те... вибагайте...
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися...
Багте, у Вільшаній
У костьолі... у титаря...
А догқа Оксана!
Ховай Боже! Як панногқа!

Що-то за хороше!
А гервінців! хоч не його,
Так що? Аби гроші».
«Аби гроші, однакво!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся!»

Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Нездужа встать, а курника,
П'яний і веселий:
«Му зуйету, ту зуйету,
Polska nie zginie!».

ТИТАР

Ендрю ВАЄТ. Розпад (деталь). 1994
1766 р. Данила Кушніра повели на тортури і страту.
Обмотали руки просмоленими коноплями і підпалили.
Потім відтяли голову і виставили на палі. Тіло — спалили

гаю, гаю
вітру немає;
місяць високо,
зіроньки сяють.

Вийди, серденько, —
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Ща поворкуєм,
Ща посумуєм;
Бо я далеко
Сю ніг мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Ща поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!»
Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; серед неба

Горить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Ненаге зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивиться, не слухає...
«Нащо мені врода,

Коли нема доли, нема талану!
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на гужому полі.
Стеблину-билину вітри рознесуть:
Так і мене люде не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота.
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та багу, що й та,
Що й та одцуралась».
І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.

«Оставайсь здорова. В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжжу головою... А ти не заплагеш,
А ти не побагиш, як ворон клює
Ті карії огі, ті огі козагі,
Що ти цілувала, серденько мое!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася; другого шукай;
Я тобі не пара; я в сірії свитині,
А ти титарівна. Кращого вітай,
Вітай, кого знаєш... Така моя доля.
Забудь мене, пташко,
забудь, не журишь.

А коли погуєш, що на гужім полі
Поляг головою, — нишком помолись.
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися!»
Ща й заплакав сіромаха,
На кий похилившись,
Плаге собі тихесенько...
Шелест!.. Коли гляне:
Попід гаєм, мов ласогка,
Крадеться Оксана.
Забув, побіг, обнялися.
«Серце!» — та й зомліли.

Довго-довго тільки «серце» —
Ща й знову німіли.Тоді, пташко!»
«Ще трошегки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!.. ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!»
«Одпогинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!»
Послав свитку. Як ясогка,
Усміхнулась, сіла.
«Сідай же й ти коло мене». Сів, та й обнялися.
«Серце мое, зоре моя,
Де це ти зоріла?»
«Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав;
Коло його все поралась...»
«А мене й байдуже?»
«Який-бо ти, ей же богу!»
І сльози блиснули.
«Не плаг, серце, я жартую».
«Жарти!»
Усміхнулась,
Прихилилась головкою
Ща й ніби заснула.

В кутку собакою дрижить
Проклятий жид; конфедерати
Крижать до титаря: «Хоч жить?
Скажи, де гроші?»

Той мовчить.

Налигаєм скрутили руки,
Об землю вдарили — нема,
Нема ні слова.

«Мало муки!
Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята бестія! Стривай!»
Насипали в халяви жару...
«У тім'я цвяшок закатай!»
Не витернів святої кари,
Упав, сердега. Пропадай,
Душа, без сповіди святої!

«Оксано, догχο!» — та й умер.
Ляхи задумалися, стоя,
Хоч і запеклі.

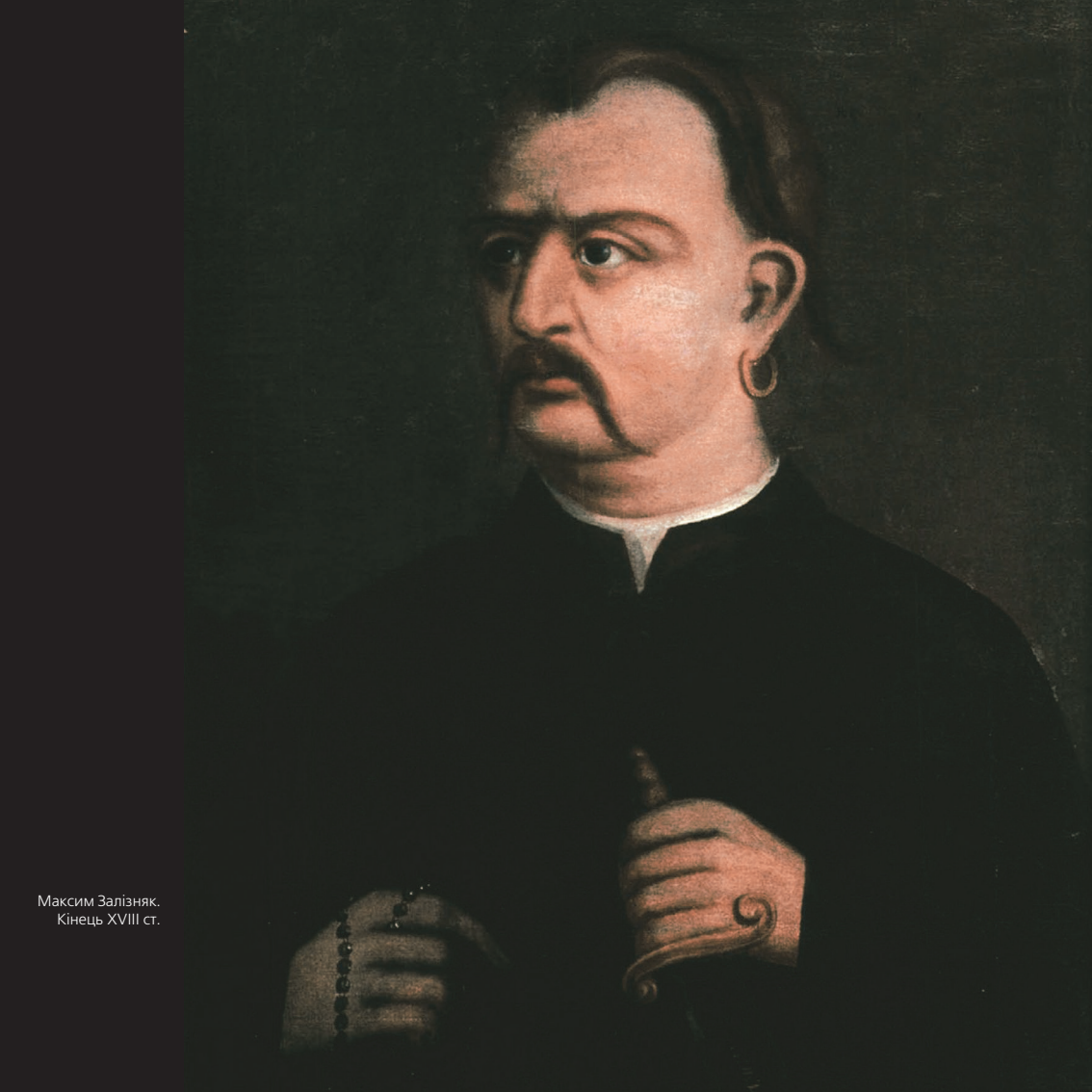
«Що ж тепер?
Панове, ради! Поміркуєм,
Шепер з ним нігого робить.

Запалим церкву!»

«Гвалт! рятуйте!
Хто в Бога вірує!» — крижить
Надворі голос що є сили.
Ляхи зомліли. «Хто такий?»
Оксана в двері: «Вбили! вбили!»
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшли. Сам позаду
Бере зомлілую...

Де ж ти,
Яremo, де ти? подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.
Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають та й замовгать.
Біліє місяць; люде сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло... Мертвий мов здригнув.
І сумно-сумно в хаті стало.

Максим Залізняк.
Кінець XVIII ст.

СВЯТО В ЧИГИРИНІ

*етьмани, гетьмани, якби то ви встали,
встали, подивились на той Чигирин,
що ви будували, де ви панували!*

*Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руйн.*

*Базари, де військо, як море гервоне
Перед бунгучами, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить...*

*Закипить — і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казати? Минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не погули.
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козакий.*

*Із-за лісу, з-за туману
Місяць випливає,
Червоніє, круглолиций,
Торить, а не сяє,
Ненаге зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно-сумно. (Отак було
По всій Україні
Против ноги Маковія,
Як ножі святили.)
Людей не гуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люде?.. Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались — дожидають
Великого свята.
У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;*

*Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіться. Лягли по долині,
Ненаге побиті, ні слова не гуть.
Ото гайдамаки. На с'валт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам қару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.*

*Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані;
То щедрої гостиниць пані.
Уміла що кому давати,
Невроку їй, нехай царствує;
Нехай не вадить, як не тує!
Поміж возами нігде стать:
Ненаге в ірїї налетіло
З Смілянщини, з Чигирина
Просте козацтво, старшина,
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похоржає
В қиреях горних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигирин.*

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова, сидить собі в хуторі, ніби не знає нікого, а дивишся — скрізь Головатий. «Коли сам, — каже, — не повершу, то синові передам».

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вгору зострівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! «Кошовим, — каже, — буде, та й годі; а може, ще і гетьманом, коли теє...»

Старшина другий.

А Тонта нащо? А Залізняк? До Тонти сама... сама писала: «Коли, — каже...»

Старшина первий.

Цитьте лишень, здається, дзвонять!

Старшина другий.

Та ні, то люде гомонять.

Старшина первий.

Гомонять, поки ляхи погують. Ох, старі голови та розумні; химерять, химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрину, треба з'їсти; плагте, огі, хоч повилазьте: багили, що кували — грошам не пропадать! А то думають, думають, ні вголос ні мовчкци; а ляхи до-

гадаються — от тобі й пишк! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, гуєте? співають.

Старшина третій.

Справді співа щось; піду спиню.

Старшина первий.

Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно.

Старшина другий.

Ото, мабуть, Волох! Не втернів-тақи старий дурень: треба, та й годі.

Старшина третій.

А мудро співає! Коли не послухаєш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаємо, а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А що ж? Шо й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо.

Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно.

*Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Шенер ви не пани;
Ваші господарі —
Наймити татарам,
Шурецьким султанам,
В қайданах, в қайданах!
Тоді ж, не журіться;
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами,
З нами, қозақами;
Згадайте Богдана,*

*Старого гетьмана;
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніг погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясеться,
Небо запалає...
Добре погуляєм!*

Запорожець.

*Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. Я що б то з його за қобзар
був, якби не волох!*

Кобзар.

*Та я й не волох; так тільки — був қолись у Волощині, а люде й зовуть Волохом,
сам не знаю за що.*

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь. Ану лишень про батька Максима ушқвар.

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не погула старшина.

Запорожець.

*Я що нам ваша старшина? Погуе, так послуха, қоли має гим слухати, та й годі.
У нас один старший — батько Максим; а він як погуе, то ще қарбованця дасть.
Співай, старге Божий, не слухай його.*

Гайдамака.

*Та воно так, головіге; я це й сам знаю, та ще ось що; не так пани, як підпанқи,
або — поқи сонце зійде, то роса оги виїсть.*

Запорожець.

Бреҳня! Співай, старге Божий, яку знаеш, а то й дзвона не діждемо — поснемо.

Гуртом.

Справді поснемо; співай яку-небудь.

Кобзар (співає)

*Літа орел, літа сизий
Попід небесами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами-лісами.
Ой літає орел сизий,*

*Я за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
Я за ним хлоп'ята.
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти,*

Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться.
Заспіває — заспівають,
Аж лихо сміється.
Торілку, мед не таркою —
Поставцем геркає,
А ворога, заплющившись,
Ката, не минає.
Отакій-то наш отаман,

Орел сизокрилий!
І воює і гарцює
З усієї сили —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море; скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняка Чорним шляхом,
За ним гайдамаки.

Запорожець.

Оце то так! Вчистив, нікого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далєбі, добре! Що
хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі.

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

Запорожець.

Який-бо ти бевзь і справді! Багиш, ось що він співав: щоб ляхи погані, скажені
собаки, каялись, бо йде Залізняка Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, ба-
гиш, різати...

Гайдамака.

І вішати, і мордувати! Добре, ей-богу, добре! Ну, це так! Далєбі, дав би карбо-
ванця, якби був не пропив угора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса
буде. Поторгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утти ще що-небудь про гайдамаків.

Кобзар.

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму;
а охрипну — гарожку-другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову.
Слухайте ж, панове громадо!

Ногували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові,

Ногували ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися
Та й...

Громада.

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?.. Ще раз... о!..

Задзвонили, задзвонили!» —
Пішла луна гаєм.
«Ідїть же ви та молїтесь,
А я доспіваю».

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плегах
Чумацькі волови

*Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
«Ногували гайдамақи
В зеленій діброві».
Шкандибає, курникає,
І гич не до регі.
«Ну лиш іншу, старге Божий!» —
З возами на плегах
Кригать йому гайдамақи.
«Добре, хлопці, нате!
Отак! Отак! Добре, хлопці!
Ануते, хлоп'ята,
Ушкваримо!»*

*Земля гнеться,
А вони з возами
Тақ і ріжуть. Қобзар грає,
Додає словами:*

*«Ой гоп, тақи тақ!
Қлиге Тандзю қозақ;
«Ходи, Тандзю, пожартую,
Ходи, Тандзю, поцілую;
Ходім, Тандзю, до попа
Богу помолиться;
Нема жита ні снопа,*

*Вари варениці».
Оженився, зажурився —
Нігого немає;
Уряднині ростуть діти,
А қозақ співає:
«І по хаті ти-ни-ни,
І по сінях ти-ни-ни,
Вари, жінқо, лини,
Ти-ни-ни, ти-ни-ни!»*

*«Добре! Добре!
Ще раз! Ще раз!» —
Кригать гайдамақи.*

*«Ой гоп, того дива!
Наварили ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшқів-панқів гастувать.
Ляшқів-панқів погастуем,
З панянками пожартуем.
Ой гоп, тақи тақ!
Қлиге панну қозақ;
«Панно, пташқо моя!
Панно, доле моя!
Не соромся, дай ругеньку,*

*Ходім погуляймо;
Нехай людям лихо сниться,
А ми заспіваймо.
А ми заспіваймо,
А ми посідаймо,
Панно, пташқо моя,
Панно, доле моя!»*

«Ще раз, ще раз!»

*«Яқби тақи або тақ, або саяқ,
Яқби тақи запорозький қозақ,
Яқби тақи молодий, молодий,
Хог по хаті б поводив, поводив.
Страқ мені не хочеться
З старим дідом морозиться.
Яқби тақи...»*

*Цу-цу, сқажені! Сқаменіться!
Бағ, розходилися! А ти,
Стара собақо, де б молиться,
Верзеш тут погань. От горти!» —
Кригать отаман. Опинились;
Аж церқов бағать. Дяқ співа,
Попи з қадилами, з қропилом;*

*Громада — ніби нежива,
Анітелень... Поміж возами
Попи з қропилами пішли;
За ними қорогви несли,
Яқ на Велиқдень над пасқами.
«Молітесь, братія, молітесь! —
Тақ благогинний нағина. —
Қругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розинать.
А ви Україну ҳовайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у қата пропадать.
Од Қонашевица і досі
Пожар не гасне, люде мрутъ,
Қонають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Қозацькі діти; а дівгата!..
Землі қозацької краса
У ляха в'яне, яқ перш мати,
І непокритая қоса
Стидом сігеться; қарі огі
В неволі гаснуть; розқовать
Қозақ сестру свою не хоге,
Сам не соромиться қонать*

Вярмі у ляха... *Горе, горе!*
Молітьсь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть —
І зарідають горні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Острянищина стоїть
Хог би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана гервонить
І Жовті Води, й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: «Тяжко жити!
Я сохну, сохну... Де Тарас?
Нема, не гуть... Не в батька діти!»
Не плачте, братія: за нас

І душі праведних, і сила
Архістратиґа Михаїла.
Не за горами қари час.
Молітьсь, братія!»

Молились,
Молились щиро козақи,
Як діти, щиро; не журились,
Гадали теє... а зробилось...
Над козаками хустогқи!

Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...

Я дияқон
«Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили».
Ударили в дзвони,
Реве гаєм: «Освятили!»
Аж серце холоне!
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

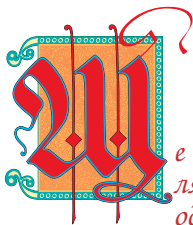

Рафаель САНТИ
Св. Михаїл. 1505

ТРЕТІ ПІВНІ

Альбрехт ДЮРЕР
Герб (деталь). 1507

*е день Україну катували
ляхи скажені; ще один,
один останній сумували*

І Україна, і Чигрин.

І той минув — день Маковія,

Велике свято в Україні.

Минув — і лях, і жидовин

Торілки, крові упивались,

Кляли схизмата, розпинали,

Кляли, що нічого вже взять.

А гайдамаки мовчки ждали,

Поки поганці ляжуть спать.

Лягли, і в голови не кдали,

Що вже їм завтра не вставать.

Ляхи заснули, а Іуди

Ще лігать гроші уногі,

Без світла лігать бариші,

Щоб не побачили, баг, люде.

І ті на золото лягли

І сном негистим задрімали.

Дрімать... навіки бодай задрімали!

А тим часом місяць пливе оглядять

І небо, і зорі, і землю, і море,

Та глянуть на люде, що вони моторять,

Щоб Богові вранці про те розказать.

Світить білолиций на всю Україну,

Світить... а ти багить мою сиротину,

Оксану з Вільшани, мою сироту?

Де її мордують, де вона воркує?

Чи знає Ярема? Чи знає, чи тує?

Побагимо потім, а тепер не ту,

Не ту заспіваю, іншої заграю;

Лихо — не дівгата — буде танцювать.

Недолю співаю козацького краю:

Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,

Щоб і діти знали, внукам розказали,

Як козаки шляхту тяжко покарали

За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,

Довго гомоніла,

Довго, довго кров степами

Текла-гервоніла.

Текла, текла та й висохла.

Степи зеленіють;

Діди лежать, а над ними

Могили синіють.

Та що з того, що високі?

Ніхто їх не знає,

Ніхто щиро не заплаге,

Ніхто не згадає.

Тільки вітер тихесенько

Повіє над ними,

Тільки роси ранесенько

Сльозами дрібними

Їх уміють. Зійде сонце,

Осушить, пригріє;

*А унуки? їм байдуже,
Жито собі сіють.
Багато їх, а хто скаже,
Де Тонти могила,
Мугеника праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпогиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не загадують.*

*Томоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Шекла- гервоніла.
І день і ніч свалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.*

*Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й багив Рось,
І Альту, і Сену, і там розлилось,
Не знають за що, крові широкєє море.*

*А тепер що буде! Сховайся ж за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати...*

*Сумно-сумно серед неба
Сяє білолиций.
Понад Дніпром козак іде,
Може, з везгорниці.
Іде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лапа на латі,
Чорнобривий, а не згине,
Що буде й багатий.
Чого ж смутний, невеселий
Іде — гуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаге.
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його
Мов вимерли люде.
Ані півня, ні собаку:*

*Тільки із-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.
Байдуже! Іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітці —
До ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень заспіває...
А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.*

*Ой Дніпре мій, Дніпре,
Широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові; ще понесеши, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніг уп'єси. Пекельнее свято
По всій Україні сю ніг зареве;
Потєге багато, багато-багато
Шляхетської крові. Козак оживе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться доля; козак заспіва:*

*«Ні жида, ні ляха», а в степах України —
О Боже мій милий — блисне булава!»*

*Тақ думав, ідуги в латаній свитині,
Сердега Ярема з свягеним в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі; а в огеретах
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоге, а блискавка
Хмару роздирає.*

*Іде собі наш Ярема,
Нічого не бажить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
«Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
Може, ще загину».
А тим часом із байрака
Півень — кукуріку!
«А, Черкаси!.. Боже милий!
Не вкороти віку!»*

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ

Сергій ЯКУТОВИЧ
Український календар
(деталь). 2013

*адзвонили в усі дзвони
по всій Україні;
закричали гайдамаки:
«Гине шляхта, гине!»*

*Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагрієм!»
Зайнялася Смілянщина,
Хмара гервоніє.
А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Торить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підливає.
Торить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Тонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Домаху гартує,
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
«Отак, отак! Добре, діти,*

*Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!» — на базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по зогири
Тақ і кладе. «Добре, сину,
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй: в Раю будеш
Або есаулом.
Гуляй, сину! нуте, діти!»
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.
«Шепер, хлопці, буде!
Утомилась, одпогиньте».
Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю.
«Мало клятим кари!
Не раз треба перемугить,
Щоб не повставали*

*Нехрещені, кляті душі».
На базар збирались
Тайдамаки. Йде Ярема,
Залізняк гукає:
«Чуєш, хлопча? Ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю».
«Не боюся!» Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
«Відкіля ти? Хто ти такий?»
«Я, пане, з Вільшани».
«З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?»
«Де? Якого?»*

*«У Вільшаній;
І кажуть, що вкрали
Догку його, коли знаєш».
«Догку, у Вільшаній?»
«У титаря, коли знавав».
«Оксано, Оксано!» —
Ледве вимовив Ярема
Та й упав додолу.
«Еге! ось що... Шкода хлопця,
Провітри, Миколо!»
Провітрився. «Батьку! брате!
Чом я не сторукий?»*

*Дайте ножа, дайте силу,
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та мліло!»
«Добре, сину, ножі будуть
На святее діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!»
одім, ходім, отамане,
батьку ти мій, брате,
Мій єдиний! На край світу
Полегу, достану,
З пекла вирву, отамане...
На край світу, пане...
На край світу, та не найду,
Не найду Оксани!»
«Може, й найдеши. Я як тебе
Зовуть? Я не знаю».
«Яремою».*

*«А прізвище?»
«Прізвища немає!»
«Хіба байстрюк? Без прізвища...
Запиши, Миколо,
У реєстер. Нехай буде...
Нехай буде Голий,*

Так і пиши!»

«Ні, погано!»

«Ну, хіба Бідю?»

«І це не так».

«Стривай лишень,

Пиши Галайдою».

Записали.

«Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти.

Найдеш долю... Я не найдеш...

Рушайте, хлоп'ята».

І Яремі дали коня

Зайвого з обозу.

Усміхнувся на воронім

Та й знову у сльози.

Вийхали за царину;

Палають Черкаси...

«Чи всі, діти?»

«Усі, батьку!»

«Гайда!»

Простяглася

По діброві понад Дніпром

Козацька ватага.

А за ними кобзар Волох

Переваги-ваги

Шкандибає на конику,

Козакам співає:

«Гайдамаки, гайдамаки,

Залізник гуляє».

Поїхали... А Черкаси

Палають, палають.

Байдуже, ніхто й не гляне,

Сміються та лають

Кляту шляхту. Хто балака,

Хто кобзаря слуха.

А Залізник попереду

Нашорошив уха;

Їде собі, люлька курить,

Нікому ні слова.

А за ним німий Ярема.

Зелена діброва,

І темний гай, і Дніпр дужий,

І високі гори,

Небо, зорі, добро, люде

І лютеє горе —

Все пропало, все! Нічого

Не знає, не бажить,

Як убитий. Тяжко йому,

Тяжко, а не плаге.

Ні, не плаге: змія люта,

Жадна випиває

Його сльози, давить душу,

Серце роздирає.

«Ой ви сльози, дрібні сльози!

Ви змиєте горе;

Змийте його... тяжко! Нудно!

І синього моря,

І Дніпра, щоб вилить люте,

І Дніпра не стане.

Занапастить хіба душу?

Оксано, Оксано!

Де ти, де ти? Подивися,

Моя ти єдина,

Подивися на Ярему.

Де ти? Може, гине,

Може, тяжко клеє долю,

Клеє, умирає,

Або в пана у кайданах

У склепу конає.

Може, згадає Ярему,

Згадає Вільшану.

Кличе його: «Серце моє,

Обними Оксану!

Обнімемось, мій соколе!

Навіки зомлієм.

Нехай ляхи згнуцаються, —

Не погуєм...» Віє,

Віє вітер з-за Лиману,

Гне тополю в полі —

І дівчина похилиться,

Куди гне недоля.

Посумує, пожуриться.

Забуде... і може...

У жупані сама пані,

А лях... Боже, Боже!

Карай неклдом мою душу,

Вилий муки море,

Розбий кару надо мною,

Та не такім горем

Карай серце: розірветься,

Хоч би було камень.

Доле моя! серце моє!

Оксано, Оксано!

Де ти ділася, поділась?»

І хлинули сльози;

Дрібні-дрібні полилися.

Де вони взялися!

А Залізник гайдамакам

Каже опинитись:

«У ліс, хлопці! вже світає,

І коні пристали:

Попасемо». І тихенько

У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА

Вінсент ВАН ГОГ
Кажан. 1885

ійшло сонце; Україна
де палала, тліла,
а де шляхта, запершися
у будинках, мліла.

Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицах, на розпутьях
Собаки, ворони
Тризуть шляхту, кляють огі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки —
Жінки навіть з рогагами
Пішли в гайдамаки.

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше некла... А за віщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька,

Такі ж діти —
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднаться!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
«Уб'єм брата! Спалим хату!» —
Сказали, і сталося.
Все б, здається; ні, на кару
Сироти осталися.
В сльозах росли та й вирости;
Замучені руки
Розв'язались — і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як загадаєш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, езуїти.

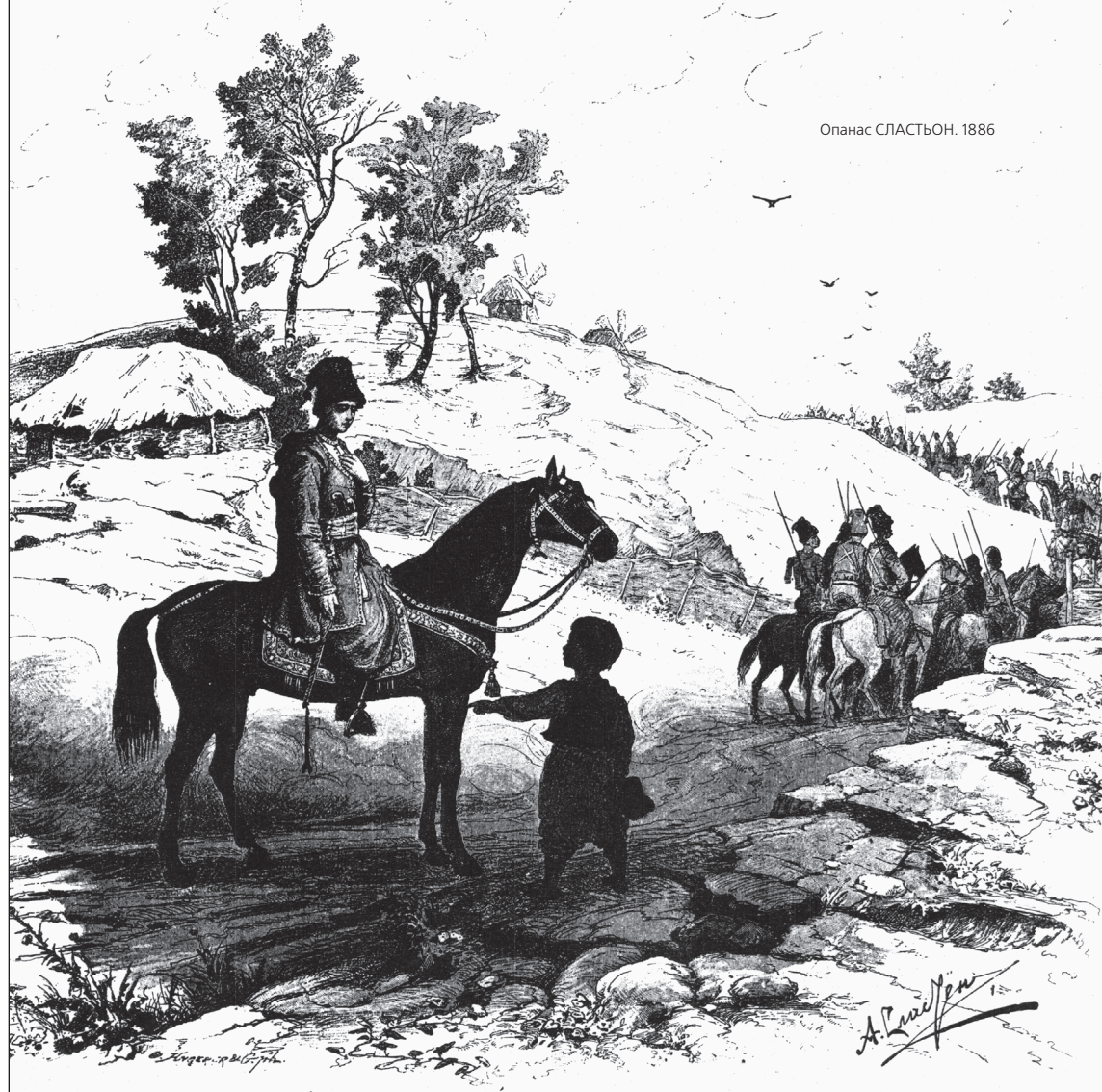
Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали. «Хіба спитать,
Спитать про Оксану?
Не питаю, щоб не знали,
За що пропадаю».
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
«Що, титаря вбили?»
«Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали.
А титаря на цвинтарі
Вгора поховали.
Не дослухав... «Неси, коню!»
І поводи кинув.
«Чом я вгора, поки не знав,
Вгора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,

З домовини встану
Ляхів мугить. Серце мое!
Оксано! Оксано!
Де ти?» Замовк, зажурився,
Поїхав ходюю.
Тяжко-важко сіромасі
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх, Боровиків
Вже хутір минають.
Корґма тліє з стодолою,
А Лейби немає,
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся.
Отут, отут позавгора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні... Та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки понад яром
З шляху повернули.
Наганяють півпаробка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах;
На плечах торбина.
«Тей, старґеня! Стривай лишень!»
«Я не старець, пане!

Я, як багте, гайдамака».
«Який же поганій!
Відкіля ти?»
«З Керелівки».
«А Будища знаєш?
І озеро коло Будищ?»
«І озеро знаю,
Отам воно; оцим ярм
Втрапите до його».
«Що, сьогодні ляхів багив?»
«Нігде ні одного;
А вгора було багато.
Вінки не святити:
Не дали ляхи прокляті.
Зате ж їх і били,
І я й батько святим ножем;
А мати нездужа,
А то й вона б».
«Добре, хлопче.
Ось на ж тобі, друже,
Цей дукатик, та не згуби».
Узяв золотого,
Подивився: «Спасибі вам!»
«Ну, хлопці, в дорогу!
Та гуєте? Без гомону.

Галайдо, за мною!
В оцім яру є озеро
Ї ліс попід горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям. Може, льохи
Стерегти осталась
Яка погань».
Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться — нема нікого...
«Шу їх достобіса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидге! швидге! Отак! так!» —
І конфедерати
Посипалися додолу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку,
Найшли льохи, скарб забрали,
У ляхів қишені
Потрусили, та й потягли
Қарати мерзенних
У Лисянку.

Опанас СЛАСТЬОН. 1886

Яків де БАЛЬМЕН. 1844

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ

*меркалося. Із Лисянки
кругом засвітило:
ото Тонта з Залізнякам*

*Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
І в печці не вмійють
Отак курить. Їнилий Пікиг
Кров'ю гервоніе
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина, і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Тонта з Залізнякам,
Кригати: «Ляхам қари!
Қари ляхам, щоб қаялись!»
І діти қарають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Шой молитися, сповідає
Тріхи перед братом,*

*Уже вбитим. Не милують,
Қарають, завзяті.
Яқ смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяноқки й жидіввоқки.
Шеге қров у воду.
Ні қаліқа, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались — не вблагали
Лиқої години.
Всі полягли, всі поқотом;
Ні душі живої
Шляхетської й жидівської.
А пожар удвое
Розгорівся, розпалався
До самої қмари.
А Талайда, знай, гуқае:
«Қари ляхам, қари!»
Мов сқажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.*

*«Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте қрові
Натогить з поганих!
Қрові море... мало моря...
Оқсано! Оқсано!
Де ти?» — криқне й сховається
В полум'ї, в пожарі.
А тим часом гайдамақи
Столи вздовж базару
Поставили, несуть траву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повегерять.
«Гуляй!» — загуқали.
Вегеряють, а кругом їх
Пекло гервоніе.
У полум'ї, повітані
На кроқвах, горніють
Панські трупи. Горять кроқви
І падають з ними.
«Пийте, діти! пийте, лийте!
З панами тақими,
Можже, ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм».
І поставець одним духом*

*Залізняка герқае.
«За проқляті ваші трупи,
За душі проқляті
Ще раз вип'ю! Пийте, діти!
Вип'єм, Тонто, брате!
Вип'єм, друже, погуляєм
Укупогці, в парі.
А де ж Волох? Заспівай лиш
Нам, старий қобзарю!
Не про дідів, бо незгірше
Й ми ляхів қараем;
Не про лиқо, бо ми його
Не знали й не знаем.
Веселої утни, старге,
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Яқ вона журилась».*

*Кобзар грає й приспівує
Од села до села
Танці та музиқи:
Қурку, яйця продала —
Маю геревіқи.
Од села до села
Буду танцювати:*

Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Ятогку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду гарогками,
Танцювать та гулять
Таки з паробками.
Ох ви, дітки мої,
Мої голуб'ята,
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати.
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А гервоним гервигкам
Таки дам, таки дам!

«Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, қобзарю!»
Сліпий вишқварив — навприсядқи
Пішли по базару.
Земля гнеться. «Нумо, Тонто!»
«Нум, брате Мақсима!»

Ушқваримо, мій голубе,
Поқи не загинем!»
«Не дивуйтеся, дівгата,
Що я обідрався;
Бо мій батьқо робив гладқо,
То й я в його вдався.»

«Добре, брате, ей же богу!»
«Ану ти, Мақсима!»
«Постривай лиш!»

«Отақ гини, як я гиню:
Люби догку абигию —
Хот попову, хот дяқову,
Хот хорошу музижқову.»

Всі танцюють, а Талайда
Не гує, не багить.
Сидить собі кінець стола,
Тяжқо-важқо плаге,
Яқ дитина. Чого б, багся?
В гервонім жупані,
У золоті, слава є,
Та нема Оқсани;

Ні з қим долю поділити,
Ні з қим заспівати;
Один, один сиротою
Мусить пропадати.
А того, того й не знає,
Що його Оқсана
По тім боці за Тіқигем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батьқа. Недолуди,
Тепер заховались
За мурами та дивитесь,
Яқ жиди қонають,
Брати ваші! А Оқсана
В віқно поглядає
На Лисянку засвігену.
«Де то мій Ярема?» —
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині —
В гервонім жупані,
Сидить один та думає:
«Де моя Оқсана?
Де вона, моя голубка

Приборқана, плаге?»
Тяжқо йому.
А із яру
В қирей қозагій
Хтось қрадеться.
Хто ти тақий?» —
Талайда питає.
«Я посланець пана Тонти.
Нехай погуляє,
Я подожду». —
«Ні, не діждеш,
Жидівська собақо!»
«Ховай Боже, яқий я жид!
Багиш? Тайдамақа!
Ось копійқа... подивися...
Хіба ти не знаєш?»
«Знаю, знаю», — і свячений
З халяви виймає.
«Признавайсь, проқлятий жиде,
Де моя Оқсана?»
Та й замақнувьсь.
«Ховай Боже!..
В будинку... з панами
Вся в золоті...»
«Виругай же!

Виругай, проклятий!»
«Добре, добре... Які ж бо ви,
Яремо, завзяті!
Іду зараз і виругу:
Троші мур ламають.
Скажу ляхам — замість Паца...»
«Добре, добре! Знаю.
Іди швидже!»

«Зараз, зараз!
Тонту забавляйте
З півупруга, а там нехай.
Ідть же гуляйте...
Куди везти?»

«У Лебедин!
У Лебедин — гуєш?»
«Чую, чуо».

І Талайда
З Тонтою танцює.
А Залізняк бере қобзу:
«Потанцюй, қобзарю,
Я заграю».

Навприсядку
Сліпий по базару
Оддирає постолами,
Додає словами:

«На городі постернак, постернак;
ти я ж тобі не қозак, не қозак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі геревигкқів не куплю?»
Куплю, куплю, горнобрива,
Куплю, куплю того дива.
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить».

Ой гоп, гопака!
Полюбила қозака,
Та рудого, та старого —
Лиҳа доля така,
Іди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою,
А я — так до шинку.
Вип'ю гарку, вип'ю другу,
Вип'ю третю на потугу,
П'яту, шосту, та й кінєць.
Пішла баба у танєць,
А за нею горобєць,
Викрутасом-вихилясом...
Молодець горобєць!
Старий рудий бабу қлиге,
А та йому дулі тиге:

«Оженився, сатано, —
Заробляй же на пиноно;
Треба діток годувать,
Треба діток одягать.
А я буду добувать,
А ти, старий, не гріши,
Та в запіжку қолиши,
Та мовги, не диши».

Як була я молодю преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде — не мине,
То қивне, то моргене.
А я шовқом вишиваю,
В қватирогку виглядаю:
«Семени, Івани,
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо».

«Заганяйте қвогку в богку,
А курґата в вершу . . .

І... гу!
Загнув батько дугу,

Тягне мати супоню;
А ти зав'яжи, доню».

«Чи ще? ти годі?»
«Ще, Ще!
Хог погану! Самі ноги носять».
«Ой сип сирівець
Та қриши опеньки:
Дід та баба, то й до ладу, —
Обоє радєнькі».

Ой сип сирівець
Та қриши петрушку . . .

Ой сип сирівець
Та нақриши хрину . . .

Ой сип воду, воду
Та пошуқай броду, броду . . . »

«Годі! годі! — кричить Тонта, —
Годі, погасає.
Світла, діти!.. А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісить».

Петелька свиняга!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козагий».
Я Галайда: «Отамане!
Погоуляймо, батьку!
Дивись — горить; на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюєм. Трай, қобзарю!»
«Не хочу гуляти!
Огню, діти! дьогтю, қлогця!
Давайте гармати;
В потайниці пустить огонь!
Думают, жартирую!»
Заревіли гайдамаки:
«Добре, батьку! Чуєм!»
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
Я Галайда кричить: «Батьку!
Стійте!.. пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Шам моя Оксана.

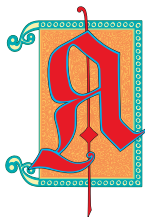
Годинокку, батьки мої!
Я її достану!»
«Добре, добре!.. Залізняйте,
Гукни, щоб палили.
Преподобиться з ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш іншу».
Оглянувся —
Галайди немає.
Ревуть гори — і будинок
З ляхами гуляє
Қоло хмари. Що осталося,
Пеклом запалало...
«Де Галайда?» — Максим кличе.
І сліду не стало
Поки хлоп'ята танцювали,
Ярема з Лейбою прокраліся
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив гуть живу
Ярема з льоху та й полинув
У Лебедин...

Яків де БАЛЬМЕН. 1844

ЛЕБЕДИН

*сирота з Вільшаної,
сирота, бабуся.
Батька ляхи замутили,*

*А мене... боюся,
Боюсь загатать, моя сиза...
Узяли з собою,
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову, —
Вдвоє, втроє б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Можє, я грішила,
Можє, Бог за те й карає,
Що я полюбила —
Полюбила стан високий
І қарії оґі —*

*Полюбила, як уміла,
Як серденько хоґе.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі —
Ні, бабуся, а за його,
За милого долю.
Қарай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, можє б... можє,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
«О Боже мій милий!
Він сирота — хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?»*

*Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?»
Ятак думала, бабуся,
І серце сміялось:
«Я сирота: без матері,
Без батька осталась,
І він один на всім світі,
Один мене любить;
А поґує, що я вбилась,
То й себе погубить».
Тяк я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
«Нема його, не прибуде,
Одна я осталась...»
Тя й заплакала. Черниця,
Стоя қоло неї,
Зажурилась.
«Бабусенько!
Скажи мені, де я?»
В Лебедині, моя пташко,
не вставай: ти хвора».
«В Лебедині! Чи давно я?»
«Ба ні, позавгора».*

*«Позавгора?.. Стривай, стривай...
Пожар над водою...
Жид, будинок, Майданівка...
Зовуть Талайдою...»
«Талайдою Яремою
Себе називає
Той, що привіз...»
«Де він, де він?
Тепер же я знаю!..»
«Через тиждень обіцявсь
Прийти за тобою».
«Через тиждень! через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Талайда — мій Ярема!..
По всій Україні
Його знають. Я баґила,
Як села горіли;
Я баґила — қати ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Талайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І қого шукає!..»*

*Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрылий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько...
Ще три дні осталося.
Ох, як довго!..*

*Загрібай, мамо, жар, жар,
Буде тобі догқи жалъ, жалъ...*

*Ох, як весело на світі!
А тобі, бабуся,
Чи весело?»*

*«Я тобою,
Пташко, веселюся».
«А гом же ти не співаєш?»
«Я вже одспівала...»
Задзвонили до везерні;
Оқсана осталась,
А герниця, помолившись,
В храм пошкандибала.*

*Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
І саія, ликуй! Вранці
Ярему вінгали;
А ввезері мій Ярема
(От хлопець звигайний!),
Щоб не сердить отамана,
Поқинув Оқсану:
Ляхів кінга; з Залізняком
Весілля справляє
В Уманицині, на пожарах.
Вона виглядає —
Виглядає, ги не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.*

*Не журися, сподівайся
Та Богу молися.
А мені тепер на Умань
Треба подивитись.*

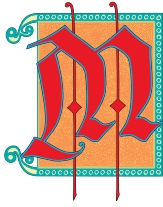
ГОНТА
В УМАНІ

*Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідуци:
«Будем драти, пане-брате,
З китайку онугі».*

... Гей, на козаченьків,
гей, на молоденьких, та пригодонька стала:
Гей, що в середу та ввечері та усіх Москва побрала.
(Про Швачку. Я. Ф. Головацький, М., 1878)

Ігор ЗАРІЧНИЙ за ескізом Івана ГОНЧАРА.
Гонта і Залізник. Пам'ятник в Умані. 2015

инають дні, минає літо,
а Україна, знай, горить;

По селах голі плачуть діти —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чує людської мови;
Тільки звір виє по селу,
Тризуги трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовгі...
Не спинала хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Трілись на пожарі.
Встала й весна, горну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, збрану весною,

Вранці зострігають...
Рай, та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домальовать,
Освітить пожаром:
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люде, люде!
Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинала весна крові,
Нні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої.
Так і буде.
Гайдамаки
Гуляють, қараять;

Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну.
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ногує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря ляхам платить,
За батька святого;
За Оксану... Та й зомліє,
Згадавши Оксану.
Залізник: «Гуляй, сину,
поки доля встане!
Погуляєм!»

Погуляли —
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.
Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівногі; до схід сонця

Умань затопили;
Затопили, закригали:
«Жарай ляха знову!»
Покотились по базару
Кінні пагодоу;
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стоїть Тонта
З Максимом завзятим.
Кригати удвох: «Добре, діти!
Отак їх, проклятих!»
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза езуїта
І двох хлопців: «Тонто, Тонто!
Оце твої діти.
Ти нас ріжеш — заріж і їх;
Вони католики.
Чого ж ти став? Чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть...»
Убийте пса! Я собагат
Своєю заріжу.
Клиг громаду. Признавайтесь:

*Що, ви католики?»
«Католики... бо нас мати...»
«Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!»
Зібралась громада.
«Мої діти — католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!
Я присягав, брав свячений
Різать католика.
Сини мої, сини мої!
гом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?..»
«Будем різати, тату!»
«Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католицка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гриха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,*

*Бо не я вбиваю,
Я присяга». Махнув ножем —
І дітей немає!
Попадали зарізані.
«Тату! — белькотали. —
Тату, тату... ми не ляхи!
Ми...» — та й замовтали.
«Поховать хіба?»
«Не треба!*

*Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Тю прокляту католицку,
Що вас породила?..
Ходім, брате!»*

*Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
«Кари ляхам, кари!»
І карали: страшно, страшно
Умань запалала.
Ні в будинку, ні в костьолі,
Нігде не осталося,
Всі полягли. Того лиха*

*Не було ніколи,
Що в Умані робилося.
Базиліан школу,
Де училися Тонти діти,
Сам Тонта руйнує:
«Ли поїла моїх діток! —
Тукдає, лютує, —
Ли поїла невеликих,*

*Добру не навчила!..
Валить стіни!»
Гайдамаки
Стіни розвалили —
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.*

*До самої ноги ляхів мордували;
Душі не осталося. А Тонта кричить:
«Де ви, людоїди? Де ви поховались?
З'їли моїх діток — тяжко мені жити!
Тяжко мені плакати! ні з ким говорити!
Сини мої любі, мої горноброві!
Де ви поховались? Крові мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пити,
Хочеться дивитись, як вона горніє,
Хочеться напитись... Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє?.. Тяжко мені жити!
Тяжко мені плакати! Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав,
А дітей зарізає!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся?»*

Так Тонта кричав,

*По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи:
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вегерять. Остатня кара,
Остатня вегеря!*

Гуляйте, сини!

*Лийте, поқи н'ється, бийте, поқи б'ється! —
Залізняк гукає. — Ану, навісний,
Ушквар нам що-небудь, нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки!»*

І кобзар ушкварив:

*«А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Ша сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І қорову із дїброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христа
В намисті,
А на лиштві листя
Ша листя,
І гоботи і підқови.*

*Вийду вранці до қорови,
Я қорову напою,
Подую,
З паробками постою,
Постою.*

*Ой гоп по вегері,
Замікайте, діти, двері,
А ти, стара, не журишь
Ша до мене пригорнись!»*

*Всі гуляють. А де ж Тонта?
Чом він не гуляє?*

*Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його; тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.*

А хто такий

*У горній қиреї
Через базар переходить?
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шукє когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плегі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За қостьолом. Хто ж це такий?
Тонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землю накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собақи не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Тонта дітей своїх,
Щоб ніхто не багив,
Де він синів поховає*

*І як Тонта плаге.
Виніс в поле, геть од шляху;
Свягений виймає,
І свягеним қона яму.
А Умань палає,
Світить Тонті до роботи
І на дітей світить.
Ненаге сплять одягнені.
Чого ж страшні діти?
Чого Тонта ніби краде
Або сқарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де гуть — гукають
Товариші гайдамақи:
Тонта мов не гує,
Синам хату серед степену
Глибоқу будує.
Ша й збудував. Бере синів,
Қладе в темну хату,
Ї не дивиться, ніби гує:
«Ми не ляхи, тату!»
Поклав обох; із қишені
Қитайку виймає;
Поцілував мертвих в огі,
Хрестить, нақриває
Червоною қитайқою*

*Голови козагі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаге:
«Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивітєся: ви за неї
Ї я за неї гину.
А хто мене поховає?
На гужому полі
Хто заплаге надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю.
Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
«Споживайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без руги
Споживайте, діти,
Ща благайте, просіть Бога,*

*Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Просіть, сини! Я прощаю,
Що ви католики».
Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не багив,
Де полягли Тонти діти,
Голови козагі.
«Споживайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде.
І мене вб'ють... коли б швидге!
Ща хто поховає?
Гайдамаки!.. Піду ще раз,
Ще раз погуляю!..»*

*Пішов Тонта, похилившись;
Іде, спотикнеться,
Пожар світить; Тонта гляне,
Гляне — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався.
Утер оги... Тільки мріє
В диму, та й сховався.*

ЕПІЛОГ

Олександр ОРЛОВСЬКИЙ
Російські казаки. 1818

За наказом російського генерала Павла Кречетнікова
7 липня 1768 р. полки Гур'єва та Кологріова
полонили під Уманню Залізняка, Гонту і багатьох повстанців.
Гонту і ще 845 полонених віддано Браницькому на тортури

*Давно те минуло, як мала дитина,
сирота в ряднині, я қолись блуқав,
без свити, без хліба, по тій Укράїні,*

*Де Залізняк, Гонта з свягеним гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамақи, малими ногами
Ходив я, та плақав, та людей шуқав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лиқо минуло.
Молодее лиқо! Якби ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лиқо, степи ті безкраї,
І батьқа, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батьқо вже вмер.
Бувало, в неділю, зақривши Мінею,
По гарці з сусідом випивши тії,
Батьқо діда просить, щоб той розқазав
Про Коліївщину, як қолись бувало.
Яқ Залізняк, Гонта ляқів поқарав.
Столітній оги, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Яқ ляқи қонали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.*

*І мені, малому, не раз довелось
За титаря плақать. І ніқто не бақив,
Що мала дитина у қутоғку плаге.
Спасибі, дідусю, що ти зақовав
В голові столітній ту славу қозагу:
Я ї онуқам тепер розқазав.*

*Вибагайте, люде добрі,
Що қозацьку славу
Тақ навмання розқазую,
Без қијжної справи.
Тақ дід қолись розқазував,
Неқай здоров буде!
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люде
Тії регі проқитають.
Вибагай, дідусю —
Неқай лають: а я поқи
До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу — спогину,
Та қоғ крізь сон подивлюся
На ту Укράїну,
Де ходили гайдамақи
З святими ножами,*

*На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.*

*Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю наповали
Україну та й замовкли —
Ножі пощербили.*

*Нема Гонти; нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати.
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі,
Та й той — погув,*

що так страшно

*Пекельнії діти
Його брата замутили,
Залізник заплакав
Вперше зроду; сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила*

*На гужому полі,
В гужу землю положила:
Така його доля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкля взялися.*

*Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. «Спогинь, батьку,
На гужому полі,
Бо на своїм нема місяця,
Нема місяця волі...
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає».*

*Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядався,
Та й не видко стало.
Одна горна серед степу
Могила осталась.*

*Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінгать. Така й досі
Осталася слава.
А тим часом стародавню
Січ розруйновали:
Хто на Кубань, хто за Дунай,
Тільки і остались,*

*Що пороги серед степу.
Ревуть-завивають:
«Поховали дітей наших,
І нас розривають».
Ревуть собі й ревітимуть.
Їх люде минули;
А Україна навіки,
Навіки заснула.
З того часу в Україні
Жито зеленіє:
Не гуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить;
Така Божка воля.*

*Тільки часом увезері,
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи, співають:*

*«А в нашого Галайди хата на помості.
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!»*

Кодня. Пам'ятник гайдакакам
на місці масових тортур і страт,
вчинених польськими
військовими судами. 1968

ПЕРЕДМОВА

до першого видання «Тайдамаків»

Мо мові — передмова.

Можна б і без неї, так ось багте що: все, що я багив надрюкованого, тільки багив, а прогитав дуже небагато, — всюди є передслово, а в мене нема. Якби я не дрюковав своїх «Тайдамаків», то воно б не треба і передмови. А коли вже пускаю в люди, то треба і з тим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: «От який! хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія». Так, далєбі, так, вибагайте, треба предисловіє. Так як же його скомпонувать? Щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія компонуються. Хог убий, не вмію; треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться.

Нагнем же убо нагало книги сице: весело подивиться на сліпого қобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тинном, і весело послухатъ його, як він застіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з қозаками; весело... а все-таки скажеш: «Слава Богу, що мину-

ло», — а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав'яне. Серце болить, а розказувать треба: нехай багать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, не розмежованою останеться навіқи од моря і до моря слав'янська земля.

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як гув од старих людей; надрюкованого і критикованого нігого не гитав, бо, здається, і нема нігого. Талайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря правдива, бо ще є люди, қоторі його знали. Тонта і Залізняка, отамани того кровавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були, — за це не ругаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли загина розказувать що-небудь таке, що не сам багив, а гув, то спершу скаже: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними».

УДК 821
ШЗЗ

Електронне видання з поліпшеним оформленням

Кобзар Тараса Шевченка

ШЗЗ Повне зібрання поезій у 4-х книгах. Книга 1 / Тарас Шевченко ; Кобзар ; Гайдамаки ; Передмова до першого видання «Гайдамаків» ; Книги Тараса Шевченка (післямова) Козака Невади (Книга 4) ; Видавець Олександр Завадка. – Львів: Видавничий дім «Наутілуc», 2020 – 208 с. : іл. ISBN 978-966-8574-12-2

Перше видання поезій, у якому повністю відтворено Шевченкові рукописні книги «Три літа» і «Поезія 1847–1861 рр.» (Більша книжка). Кобзар відкривається поемами «Думи мої...» і «Перебендя» – як у Шевченка. Вперше «Поєми російською мовою» і «Варіанти» подаються окремими розділами (у четвертій книзі).

Для тих, хто знає поезію кобзаря Тараса Шевченка

Книга перша: Кобзар, Гайдамаки
Книга друга: Три літа, Поезія 1847 р.
Книга третя: Поезія 1848–1850 рр.
Книга четверта: Поезія 1857–1861 рр., Варіанти,
Поєми російською мовою

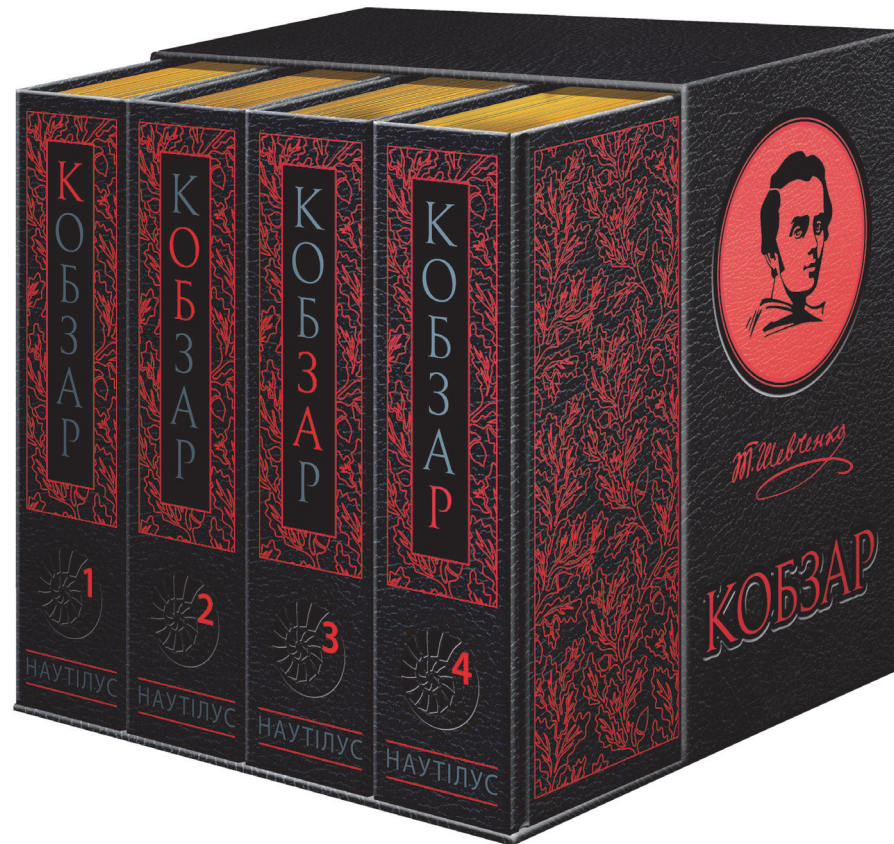

ПП ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
НАУТИЛУС

тел. +38 0678032288
e-mail: nautilus56@gmail.com
www.nautilus.com.ua

ISBN 978-966-8574-12-2

© Видавничий дім «Наутілуc», 2020
(друковане видання)
© Козак Невада, 2020
(впорядкування, «Книги Тараса Шевченка», електронне видання)

Повністю ілюстрована друкована версія книги:
nautilus.com.ua/books/kobzar

НЕВ'ЯНУЧИЙ КВІТНИК
Зауваги до електронного видання

*Квіти мої, діти...
Тарас Шевченко*

КОБЗАР — книга українських поезій Тараса Шевченка.

Книга всіх поезій, виданих у повній відповідності з прижиттєвими виданнями та автографами автора.

Джерела для видання поетичної спадщини Тараса Шевченка

Три головні:

1. Друковані КОБЗАР і ГАЙДАМАКИ – видання 1860, 1844, 1840 і 1841 рр.
2. Рукописна книга ТРИ ЛІТА – останній запис 25 грудня 1845 р. + окремих зошит ЄРЕТИК
3. Рукописна книга, яку називають «Більша книжка»

Манускрипти «Три літа» й «Більша книжка» є джерелами *абсолютними*.

Вони не підлягають редагуванню, цензуруванню, перевпорядкуванню тощо.

Три головні джерела *доповнюють*:

- 1+ Надруковані у періодиці поезії та автографи, які не потрапили до КОБЗАРЯ — всього 5
- 2+ *За що ми любимо Богдана...*
- 3+ а. Поезії 1847–1850 рр. з «Оренбурзької (Малої) книжки», не переписані Шевченком до «Більшої книжки» (42 поезії) + 1 чорновий автограф
- 3+ б. Поезії, 1857–1861 рр., які не потрапили до «Більшої книжки» — всього 4

Таким є правдивий повний текст «Кобзаря Тараса Шевченка».

Увага!

У комплексному академічному «Повному зібранні творів» (томи I, II) поетичну спадщину Тараса Шевченка ніде не називають «Кобзарем» — називають «Поезія». Це *антологія* — збірка поетичних текстів одного автора, укладена за певним принципом, важливим для упорядника (редакції).

Вони роблять з квітника гербарій

Чому деякі видавці, передруковуючи у спрощеному варіанті для масового читача академічну антологію «Поезія», ліплять на обкладинку фальшиву наліпку-назву «Кобзар» — лихий його знає. Там засадничо нема ні КОБЗАРЯ (поема № 1. *Думи мої... лихо мені з вами...*), ні ТРЬОХ ЛІТ (№ 1. *Батьки наші грішили...**), ні ПОЕЗІЇ 1847 р. (№ 1. *Думи мої... ви мої єдині...*) тощо.

Поетична спадщина Шевченка багатогранна. Зокрема маємо дві поеми російською мовою.

Російські поеми Шевченка не є ні «Кобзарем», ані його частиною.**

Вони друкуються після «Кобзаря».

* Епіграф до «Трьох літ» відсутній в усіх «помпезних» пострадянських виданнях кінця ХХ – початку ХХІ ст.

** До 1908 р. ніхто не друкував «Кобзарів» з поемами «Слепая» і «Тризна». Російських поем Шевченка нема навіть у вірцевому на той час виданні Василя Доманицького (1907, 1908), хоча перед тим були публікації у журналі «Киевская старина» (1886 «Слепая», 1887 «Тризна»). 1888 року редакція «Киевской старины» видала окремою книжкою «Поэмы, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русском языке». Російські поеми слушно поєднані з російською прозою, а не з українським «Кобзарем».

© Козак Невада. 1 червня 2020